

**KELEBEĞİN ATEŞE YOLCULUĞU: KLASİK FARŞ VE TÜRK
EDEBİYATINDA ŞEM' Ü PERVÂNE MESNEVİLERİ**

**Journey Of The Moth To Fire: Şem Ü Pervane Mesnevis
In Classical Persian And Turkish Literature**

Dr. Sadık ARMUTLU*

ÖZ

Bu makalede pervâne ile şem' ü kelimelerinin anlamları, Şem' ü Pervâne'nin kaynağı, manzum ve mensur eserler ile divanlarda yer alan Şem' ü Pervâne sembol ve şiirleri ele alınmıştır. Ayrıca bağımsız bir eser olarak Farsça ve Türkçe yazılan Şem' ü Pervâne mesnevileri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şem' ü Pervâne, ateş, sembol, tasavvuf, aşk

ABSTRACT

This article deals with the meanings of Pervane (Moth) and Şem (Candle), their sources and symbols, and poems of Şem ü Pervane (Candle and Moth) found in the verse and prose works and Divans (a collection of poems written by one author). To this end, additional information about Şem ü Pervane mesnevis (poms made up of rhymed couplets) written independently both in Persian and Turkish is also provided.

Keywords: Şem ü Pervane (Candle and Moth), fire, symbol, mysticism, love.

Şem' ile pervâne arasındaki ilişki, eskiden beri şair ve ediplerin dikkatini çekmiştir. Şair ve edipler bu iki kelimedenden birleşik sıfatlar ve tamlamalar oluşturarak, yeni kavramlar/semboller yaratmışlar, bu iki kelimeyi hem gerçek hem de mecazî anlamlar yükleyerek, beşerî ve mecazî aşkı dile getirmişlerdir. Bu aşkı anlatırlarken de şem' ve pervâne sembollerinden yararlanmışlardır.

1. Kelime Olarak Şem' ü Pervâne

Şem'; Arapça bir kelime olup mum, balmumu, aydınlanmak için yakılan herşey, چراغ, kandil manalarına gelir.¹ Şem', aşağıdaki kelimelerle birlikte tamlama oluşturarak "güneş" anlamını verir: Şem'-i âsmân, şem'-i âftâb, şem'-i encüm, şem'-i hâver, şem'-i rûz-ı rûşen, şem'-i zer-endûde-i firûze-legen, şem'-i

* İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrt. Üyesi.

¹ Ali Ekber Dihhudâ, Lugatnâme, c. XXXI, Tahran 1349 hş., s. 596; Muhammed Mu'in, Ferheng-i Fârsî, c. II, Tahran 1360 hş., s. 2077.

zümür-rüd-legen, şem‘-i sipihr, şem‘-i gerdân-ı sipihr, şem‘-i çarh-ı revân, şem‘-i subh, şem‘-i kâfûrî-i subh²

Şem‘ kelimesi şu tamlamalar ile de “ay” anlamında kullanılır: şem‘-i âsmân, şem‘-i âsmânî, şem‘-i felekî, şem‘-i kâfûrî, şem‘-i şeb-efrûz, şem‘-i âlem-tâb.³

Bu kelime tasavvufî anlamlar da içerir: şem‘-i Hak ve şem‘-i Hudâ, Allah’ın nuru, ışığı⁴ ve mürşid-i kâmil’dir.⁵ Şem‘-i hû, şem‘-i zafer, hakiki bir aydınlık, İlahî nur anlamında kullanılır.⁶ Şem‘-i hudâ ve şem‘-i zü’l-celâlden maksat da Hz. Muhammed’dir.⁷

İstiare yoluyla Allah’a şem‘-i lâ-yezâlî denilmektedir⁸ Sâlikin kalbini yakan ilahî nurun parıltısı, müşâhede ehlinin kalbinde parlayan irfân nuruna da şem‘denir.⁹ Mutasavvıflar, İslâm dini ve Kur’an’a şem‘-i ilahî derler.¹⁰

Şem‘ kelimesi İslâmî doğu edebiyatlarında sevgili ve güzele teşbihte de kullanılmıştır. Bu teşbihe esas olan özellik, onun yüzü ve yanağıdır. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan yüz ile yanak, parlaklık ve aydınlık yönüyle ele alınıp, çeşitli tasavvur ve tahayyüllerde kullanılmıştır. Bu duygular ifade edilirken şu tamlamalardan istifade edilmiştir: şem‘-i cemâl, şem‘-i cem, şem‘-i Çigil, şem‘-i Hoten, şem‘-i dil-efrûz, şem‘-i şeker-leb, şem‘-i Tıraz, şem‘-i Tarab¹¹ Yine İslâmî doğu edebiyatlarında ortak kullanılan güzelliğin şem’e benzetilmesi, âşık veya gönlü ona yanan pervâne şeklinde hayal edilmesindendir. Yüz ve yanağın şem’e benzetilişinde renk, parlaklık ve yakıcılık ile başka müşâhedeye dayanan tasavvurlar rol oynar¹².

Pervâne kelimesi Pervin, Ülker (yıldız) anlamına gelen “perv” ile nispet bildiren “âne” son ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir.¹³ Bu kelime padişah

² Rahîm-i Afîfî, Ferhengnâme-i Şi‘rî, c. II, Tahran 1372 hş., s.1601-1608; Hasan-ı Enûşe, Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî, c. II, Tahran 1381 hş., s. 912.

³ Rahîm-i Afîfî, a.g.e., c.II, s.1601.

⁴ Rahîm-i Afîfî, Ferhengnâme-i Şi‘rî, c. II, s. 1603.

⁵ Ali Ekber Dihhudâ, Lugatnâme, c. XXXI, s. 598.

⁶ Rahîm-i Afîfî, a.g.e., c. II, s. 1606-1608.

⁷ Rahîm-i Afîfî, a.g.e., c. II, s. 1608.

⁸ Hasan-ı Enûşe, Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî, c. II, s. 912; Rahîm-i Afîfî, a.g.e., c. II, s. 1607.

⁹ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1995, s. 491.

¹⁰ Ali Ekber Dihhudâ, a.g.e., c. XXXI, s. 598; Rahîm-i Afîfî, a.g.e., c. II, s. 1602; Ziya Şükûn, Gencîne-i Güftâr, c. II, İstanbul 1984, s. 1328.

¹¹ Rahîm-i Afîfî, a.g.e., c. II, s. 1602 vd.

¹² Ali Nihat Tarlan, Şeyhî Dîvânı’nı Tetkik, İstanbul 1964, s. 104-105, 156, 163; Harun Tolasa, Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası, Ankara 1973, s. 277 vd.; Cemal Kurnaz, Hayalî Beg Divanı Tahlili, Ankara 1997, s. 244 vd.

¹³ Seyyid Sâdık Gevherî, Ferheng-i Lugat u Ta’birât-ı Mesnevî-i Celâleddîn Muhammed b. Hüseyin-i Belhî, c. II, Tahran 1338 hş, s. 302; Ali Ekber Dihhudâ, a.g.e., c. XII, s. 242

fermanı, berat, havale, izin, icazet, ulak, öncü, asker, hacib, delil, rehber anlamına geldiği¹⁴ gibi, gemilerde torpidolara ve uçaklara takılan, bir motorla çalıştırılan itme, çekme ya da tutunma aygıtı (uskur) anlamında da kullanılır.¹⁵ Ayrıca otomobil, uçak, gemi ve benzeri şeyleri hareket ettirmeye yarayan veya hava akımı meydana getiren cihaz, çark da pervâne kelimesiyle ifade edilmiştir.¹⁶

“Aslanın önünde giderek yoldan çekilmeleri için diğer hayvanlara seslenen ve kara kulak” denilen bir hayvana verilen isme de pervane denilmiştir.¹⁷ Siyah-gûş da denilen kara kulak, pervâne nasıl ışığın etrafında dolaşırsa, bu hayvan da aslanın etrafında öyle dolaştığı için, pervâne adını almıştır.¹⁸

Pervâne kelimesi, genellikle karanlıkta ortaya çıkarak ışık çevresinde toplanan gece kelebekleri (Heterocera) öbeğinden pulkanatlılara verilen ortak ad¹⁹ için de kullanılır. Bunlar ısınmak için (soğuk gecelerde) ateşe giderler.

Pervâne kelimesi, bazı kelimelerle birlikte kullanıldığında; kendinden geçen, kararsız ve perişan bir gönüle sahip, çekinmeden feda eden “âşık” anlamına gelir.²⁰ Bu manada kullanılan kelimeler şunlardır: Pervâne-hû, pervâne-dil, pervâne-sıfat, pervâne-meşreb.²¹

2. Şem‘ ü Pervâne’nin Kaynağı

Şem‘ ü Pervâne eserlerinde yer alan pervâne sembolü, Kur’an ve hadislerde geçer: “O gün insanlar yayılan pervâneler gibi olacak”²² ayetinde insanlar, uçuşan pervânelere benzetilmiştir. Ayette geçen “ferâş” kelimesi “ferâşe”nin çoğuludur. Geceleri ışık ve ateş etrafında çırpınıp uçarak kendisini ateş içine atan ve Farsça’da olduğu gibi dilimizde de pervâne diye bilinen küçük kelebeklere “ferâş” denir. Ateşe çarptıktan sonra kanatlarını yayıp döşediği için “ferâşe” diye isimlendirilmiştir.²³ “Mebûs” ise yayılmış demektir. Yayılmış pervâneler tabiri, kelebeklerin ateş çevresinde çırpınıp sonunda yanarak yere düşmesini, serilmesini ifade eder.²⁴

¹⁴ Muhammed Mu’in, Ferheng-i Farsî, c. I, s. 761

¹⁵ Muhammed Mu’in, a.g.e., c. I, s. 761; Ziyâ Şükûn, a.g.e., c. I, s. 466; Büyük Larousse (Sözlük ve Ansiklopedisi), c. XV, İstanbul 1986, s. 9307.

¹⁶ Büyük Larousse Sözlük, c. XV, s. 9307.

¹⁷ Muhammed Mu’in, Ferheng-i Farsî, c. I, s. 761; Ziyâ Şükûn, Gencîne-i Güftâr, c. I, s. 466.

¹⁸ Ziyâ Şükûn, Gencîne-i Güftâr, c. I, s. 466.

¹⁹ Şemşeddin Sâmî, Kâmûs-ı Türkî (nşr. Ahmed Cevdet), c. I, İstanbul 1317, s. 353; Büyük Larousse Sözlük, c. XV, s. 9307-9308.

²⁰ Rahîm-i Afîfî, Ferhengnâme-i Şi’rî, c. I, s. 377.

²¹ Rahîm-i Afîfî, a.g.e., c. I, s. 377.

²² Süleyman Ateş, Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, c. 11, İstanbul 1991, s. 63.

²³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, c. 9, İstanbul ts, s. 627-630.

²⁴ Süleyman Ateş, a.g.e., c. 11, s. 65.

Kur'an'da geçen, insanların pervânelere benzetilmesi hadislerde de yer almıştır. Hadislerde bu durum şöyle belirtilmiştir: “Benim misalim ateş yakan bir adamın misali gibidir. Ateş, etrafını aydınlatınca, pervâneler ve benzeri hayvanlar içine düşmeye başlarlar. Adam onları engellemeye başlarsa da onlar kendisine galebe çalarak ateşe atılırlar. İşte benimle sizin misaliniz budur. Ben ateşten korumak için sizin eteğinizden tutuyorum: Ateşten uzaklaşın! Ateşten uzaklaşın diyorum. Siz, baskın çıkarak onun içine atılıyorsunuz.”²⁵

Şairler, ayet ve hadislerde geçen “pervâne”den ilham alarak Şem‘ ü Pervâne hikayelerinde bunu sembol olarak kullanacaklardır. Bir başka ifadeyle; gerek İlahî, gerekse beşerî aşkın anlatıldığı Şem‘ ü Pervâne hikâyelerine pervâne kaynaklık edecektir.

İmam Gazzâlî (ö. 1111), *Mışkâtü'l-Envâr* isimli eserinde imanı, şem‘/mum olarak sembolize eder. Gazzâlî’ye göre bu iman kalpte tecelli eder. Gaz-zâlî eserinin ikinci faslını bu konuya ayırmıştır.²⁶

Gazzâlî’ye göre nurların kaynağı çeşitlidir. Hepsi de kalpte tecellî eder ve çerâğ, şem‘, meş‘âle şeklinde görülür. Aslında görülen bu semboller, kalbin kendisidir. Kalpte tecellî eden iman ışığıyla kalp/gönül, çerâğa, şem‘e, meş‘âleye dönüşmüştür.²⁷ Bu manada lamba sembolü, Kur’an’ın 24. suresinin 35. ayetiyle uygunluk etmektedir: “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nuru, içinde lamba bulunan bir kandile benzer. Lamba, cam içerisindedir. Cam sanki inciden bir yıldız...”²⁸

Mutasavvıf şairler, şem‘ ile imanın kendisini kastetmişlerdir.

Evvelâ demiş idüm şem‘-i cihân
Andan murâd olmışdı zâtü’l-imân²⁹

Onlara göre iman, nefsin kötülüklerinden sıyrılmış olan insanın kalbinde tecellî eden bir ışıktır. Bu ışık insanın kalbine Allah’tan gelir ve egosundan temizlenmiş nefse, yani nefs-i mutmainne’ye bir lamba veya mum/şem‘ şeklinde görülür.³⁰

Böylece Şem‘ ü Pervâne hikâyelerinde yer alan ve ışık sembolü ile gösterilen şem‘in kaynağı, Müslüman yazarlar tarafından Kur’an’dan alınarak işlenmiştir. Kalpte tecellî eden imanın ışık, lamba, çerâğ, şem‘ gibi sembollerle ifade edilmesi, Necmeddin-i Râzî (ö. 1256)’nin *Mirsâdü'l-İbâd* adlı tanınmış eserinde de görülür.³¹

²⁵ Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi (trc. Ahmed Davutoğlu), c. X, İstanbul 1983, s. 6005-6006.

²⁶ İmam Gazzâlî, *Mışkâtü'l-Envâr* (çev. Süleyman Ateş), İstanbul 1994, s. 40-62.

²⁷ İmam Gazzâlî, a.g.e., s. 41 vd.

²⁸ Süleyman Ateş, Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, c. VI, s. 191.

²⁹ Feyzî Çelebî, Şem‘ ü Pervâne (haz. Gönül A. Tekin), Harvard 1991, s. 96.

³⁰ Feyzî Çelebî, a.g.e., s.6.

³¹ Necm-i Râzî, *Mirsâdü'l-İbâd* (nşr. Muhammed Emîn-i Riyâhî), Tahran 1374 hş., s. 301.

Işık sembolü ile gösterilen şem'in kaynağını, İslâmiyet öncesine kadar götürenler de vardır. Buna göre İslam dünyasında sufiler ve sanatçılar Allah'ın nurundan bir nur olan insan ruhunu, eski geleneğe uyarak lamba, şamdan ve mum/şem' ile sembolize etmiştir. Karanlık kötülük ve ölüm demek olan nefse bir sembol bulmaları gerektiğinde, yine eski geleneğe uyarak, çok iyi bildikleri eski Babil'in ve Mani dininin yaratılış efsanelerinde kâinatın maddesini, kötülük prensibini temsil eden kanatlı ejderden ilham almışlardır. Tabii ki bu ilhamı, ışık ile onun etrafında dönerek ölen pervâne fenomeniyle birleştirmişlerdir.³²

Şem' ile onun etrafında dönen ve sonunda kendini ateşe atmak suretiyle can veren pervâne arasındaki ilişki ayrı bir eser olarak yazılmadan önce, bazı yazar ve şairlerin manzum ve mensur eserlerinde yer almıştır. Şem' ü pervâne sembolü önce mensur eserler içerisinde kullanılmıştır. Özellikle mutasavvıf yazarlar, tasavvufi duygu ve düşünceleri açıklarken bu iki sembolden yararlanmışlardır.

3. Mensur Eserler İçerisinde Yer Alan Şem' ü Pervâne Sembolü

3.1 Hüseyin b. Mansur el-Hallâc

İslâmî literatürde pervânenin şem' ile olan hikâyesi ilk kez büyük sufi Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc (ö. 922) tarafından yazılmıştır.³³ Hallâc, "*Tavâsîn*" adlı eserinde bu hikâyeye yer vermiştir.³⁴

Sırlarla dolu *Tavâsîn*'in gizemli "fehm tasîn"i kısmında, pervâne, ateşten haber getirmek için ateş yönüne uçar ve ışığın etrafında sabaha kadar döner. Sonra nazlanıp övünür, vuslatta kemâle ulaşacağı için gururlanır. Pervâne, ışığa doymaz, onunla yetinmez. Hararetli bir şekilde kendini alevlere atmak ister. Ateşin etrafında dönen, uçan pervâne, kendini ateşe atarak yanar ve yok olur. Resimsiz, cisimsiz ve unvansız hale gelir.³⁵

Hallâc'a göre pervânenin şem'e/ateşe seyirleri üç aşamada gerçekleşir. Mumun ışığı: ilmü'l-hakîka (gerçeğin bilinmesi), mumun sıcaklığı: hakikatü'l-hakîka (gerçeğin gerçeği),alevin içine dalıp yanma: hakku'l-hakîka (gerçeğin ta kendisi)dir. Buna göre pervâne, hakku'l-yakîn olmuştur.³⁶

Hallâc'ın ifadeleri tasavvufî Fars edebiyatını derinden etkilemiştir. Ahmed-i Gazzâlî (ö. 1126), Aynu'l-Kudât (ö. 1131), Rûzbihân Baklî (ö. 1207), Ferîdüddîn-i Attâr (ö. 1221) gibi büyük mutasavvıf yazar ve şairler, Hallâc'ın tesirinde kalmıştır.

³² Feyzî Çelebi, a.g.e., s. 33.

³³ Louis Massignon, *La Passion de Hallaj*, c. III, Paris 1975, s. 307.

³⁴ el-Hallâc, *Kitab al-Tawâsîn* (nşr. Louis Massignon), Paris 1913, s. 16.

³⁵ el-Hallâc, a.g.e., s. 16.

³⁶ el-Hallâc, a.g.e., s. 17.

3.2. Ebû Tâlib el-Mekkî

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.1006), *Kûtu'l-Kulûb* adlı ünlü eserinin “nefsi tanımak ve âriflerin bulundukları vecd halleri” başlıklı 26. bölümünde pervâne ile şem’ hikayesine yer vermiştir. O, bu bölümde insanlarda var olan nefsin sıfatlarının iki noktada toplandığını söyler. Bunlar “tays” yani hataya meyil ve “şereh” yani açgözlülüktür.³⁷

Ebû Tâlib el-Mekkî, hırstan kaynaklanan “şereh”e örnek olarak pervâneyi göstererek, şunları söyler: “Pervâne, ışığa duyduğu şiddetli hırstan dolayı yanan bir ateşe cahilce atılır ve ışık ararken helak olur. Işığın az bir bölümüne ulaştığında onunla yetinmeyerek onun kaynağına, kısaca ışığın bizzat kendine ulaşmak ister. Halbuki o, yanan bir lambadır. Eğer uzakta durup az bir ışıkla yetinmiş olsa kurtulacaktır.”³⁸

Görüldüğü gibi Ebû Tâlib el-Mekkî olaya farklı yaklaşmıştır. O, cahilce hırsların ardına düşen nefsi, pervâne örneğiyle açıklayarak, insanların nefsinin hakim olmasının gerekliliği üzerinde durmuştur

3.3. Ebû Hâmid el-Gazzâlî

Hüccetü'l-İslâm lakaplı büyük İslam bilgini Ebû Hâmid Gazzâlî (ö. 1111) de şem’ ile pervânenin, hem *Mişkâtü'l-Envâr*’da hem de *İhyâ’u Ulûmi'd-Dîn* isimli eserlerinde bahsetmiştir.

Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envâr* adlı kitabında 2. faslının ikinci meselesinde “beşerî-nûrânî ruhların mertebeleri”ni anlatırken pervânenin de bahseder. Gazzâlî, eserinde “hayâlî ruh”tan bahsederek, bu hayal duyusunun bazı hayvanlarda bulunduğunu, bazılarında da bulunmadığını belirtir ve ateş üzerine atlayan pervânede bu ruhun/duyunun olmadığını söyler.³⁹

Gazzâlî şöyle der: Çünkü pervâne, gün ışığına meftun olduğundan lambaya açılmış bir pencere zannederek kendini ateşe atar, ıstırap çeker. Fakat oradan biraz uzaklaşıp karanlığa düşünce tekrar lambaya atılır. Eğer lambanın ateşinin yaktığını tespit eden bir ruhu olsaydı, bir kere zarar verdikten sonra, kendisini aynı acıya sürüklemeydi.”⁴⁰

Gazzâlî de bu konuda Ebû Tâlib el-Mekkî gibi düşünür. Yani pervâne, hırs ve açgözlülüğünden dolayı kendini ateşe atmış ve canını yakmıştır. Çünkü

³⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb* (trc. Muharrem Tan), c. I, İstanbul 1999, s. 293.

³⁸ Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.e., s. 294.

³⁹ İmam Gazzâlî, *Mişkâtü'l-Envâr*, s. 54.

⁴⁰ İmam Gazzâlî, a.g.e., s. 54.

pervâne, duyuların kendisine iletmediği acıyı tespit ve kaydeden bir ruhu/duygusu olsaydı, bir kere acı çektikten sonra tekrar aynı şeyi yapmazdı.

Gazzâlî *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn* isimli eserinde de pervânedan bahsetmiştir. O, insanoğlunun şehvetlerinin üzerine düşmesini, pervâne'nin ateşin üzerine düşmesine benzetmiştir.⁴¹ Gazzâlî: "İnsanoğlu kendisini şehvetin kucağına atarken pervâne gibi bunu bir aydınlık sanır. Oysa bu aydınlığın ardında kendisini farkında olmadan şehvet bataklığında gömülü bulur ve bu da onun sonu olur. Onun bu sonu, ebedî olarak devam eder" demiştir.⁴²

Yine Gazzâlî, keşke insanoğlunun sonu da pervânenin sonu gibi olsaydı⁴³ dedikten sonra şöyle devam eder: "Çünkü pervâne'nin sonu yanıp kurtulmaktır. Ama insanoğlu, şehvetlerinin peşinden gitmekle, şehvetinin esiri olmakla ya uzun müddet ya da ebedî olarak cehennem ateşinde yanar."⁴⁴ Gazzâlî burada Peygamber'in, "Ben, sizi cehennemden korumak için bileğinizden tuttuğum halde, siz, pervâneler gibi kendinizi ateşe atıp duruyorsunuz" hadisini nakleder.⁴⁵

3.4. Ahmed-i Gazzâlî

Ebû Hâmid Gazzâlî'nin kardeşi olan Ahmed-i Gazzâlî (ö. 1126) XII. yüzyıl-da yaşamıştır. Onun en tanınmış eseri *Sevânih*'tir. Ahmed-i Gazzâlî, *Sevânih*'in 39. bölümünde, pervânenin ateşin etrafında dönerek kendini ateşe atarak yanmasını işlemiştir.⁴⁶ Ahmed-i Gazzâlî'ye göre pervâne ateşe âşıktır. Ateş onu davet eder. Pervâne, kendi gayret kanadıyla ateşi özleyerek uçar, ateşe ulaşınca kadar birkaç kanat çıkar, ona ulaşınca da uçuş biter ve kendini ateşte yok eder.⁴⁷

Hallâc'ın *Tavâsin*'de ilk kez işlediği pervâne ile şem'in hikayesini, Ahmed-i Gazzâlî daha da geliştirerek işlemiş ve ona âşıkâne bir özellik kazandırmıştır. Bundan böyle gerek beşerî aşkıta, gerekse İlahî aşkıta pervâne bir sembol/model olacaktır.

Ahmed-i Gazzâlî'yi Hallâc'tan daha belirgin kılan en önemli bir husus, aşk konusunu işlemesidir. Bundan dolayı eser, baştan sona kadar aşkın metafiziğiyle doludur. Gazzâlî'nin pervâne ve ateş hakkında söylediği sözler, aşk ve âşıklıkla ilgili söylenmiş sözlerdir. Pervâneyi ateşin âşığı olarak görmüştür. Pervâneyi ateş

⁴¹ İmam Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn* (trc. Abdullah Aydın), c. 4, İstanbul ts., s. 3986.

⁴² İmam Gazzâlî, a.g.e., s. 3987.

⁴³ İmam Gazzâlî, a.g.e., s. 3987.

⁴⁴ İmam Gazzâlî, a.g.e., s. 3987.

⁴⁵ İmam Gazzâlî, a.g.e., s. 3987.

⁴⁶ Ahmed Gazzâlî, *Kitâb-ı Sevânih* (nşr., Helmut Ritter), İstanbul 1942, s. 59.

⁴⁷ Ahmed Gazzâlî, a.g.e., s. 59 vd.

yönüne götüren duygu, aşktır.⁴⁸ Eserde pervâne, âşık; ateş de maşuk olarak işlenmiştir. Bu duygulara uygun olarak, bir rubâî de *Sevânih*'te şöyle yer almıştır:

“Senin zülfün zincirse, divânesi benim. Senin aşkın
ateşe, pervânesi benim. Senin yeminine andolsun
ki kadeh benim. Senin aşkınla bizzat (sen oldum)
ama sana yabancı da benim.”⁴⁹

Sevânih'te yer alan bu rubâî, daha sonra yazılacak olan, beşerî ve ilâhî aşkın ele alınıp işleneceği şiirlere ilham kaynağı olacaktır. Bu duyguların Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî, Attâr, Fahreddin Irâkî, Sa'dî gibi büyük sufi şairler üzerinde etkisi büyük olmuştur. En önemlisi de Ahmed-i Gazzâlî, bu iki sembolü birlikte ilk kez kullanan şairlerin başında yer alır.

Ahmed-i Gazzâlî, eserinde “azık/gıda” ve “gıdalanmak/beslenmek” gibi yeni bir mefhumu yer vermiştir. Ahmed-i Gazzâlî, *Sevânih*'in 39. bölümünde hem âşığın azığından hem de maşukun azığından, ayrıca pervânenin gıdasından ve de ateşin gıdasından bahseder.⁵⁰ “Aşkın hakikati ortaya çıkınca âşık, maşukun gıdası olur, maşuk âşığın değil. Pervâne ateşe âşıktır. Gıdası, ışıktır. Işığın özelliği pervâneyi kendine çeker. Pervâne ateşe ulaştınca da uçuş biter, ateşin onda ilerleyişi başlar. Artık pervâne için azık/gıda gerekmez. Çünkü pervâne ateşe azık olmuştur.”⁵¹

3.5. Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî

Pervânenin hikayesi ve onun ateşte yanmasını temsili olarak Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî (ö.1131) de işlemiştir. Aynu'l-Kudât, bu sembolik anlatıma yeni irfânî manalarda katmıştır. Önce bu hikâyeyi, Kur'an'da geçtiği gibi onun beyanına uygun düşecek şekilde ele almıştır. Daha sonra Kur'an'da geçen ayetleri kendince yorumlamıştır.⁵²

Aynu'l-Kudât'ın yorumladığı ayetlerden biri Kâri'a süresinin dördüncü ayetidir. Bu ayette insanlar mahşere çağrıldıkları sıra, kıyametin dehşetinden, şiddet ve korkusundan dolayı sağa sola, çeşitli yönlerle yayılan pervânelere benzetilmiştir.⁵³ Aynu'l-Kudât, bu ayetleri diğer müfessirler gibi yorumlamış ve kıyamet günü insanları ve görüntülerini, pervâne ve çekirgelere benzetmiştir.⁵⁴

⁴⁸ Ahmed Gazzâlî, a.g.e., s. 59-60.

⁴⁹ Ahmed Gazzâlî, a.g.e., s. 90.

⁵⁰ Ahmed Gazzâlî, a.g.e., s. 59.

⁵¹ Ahmed Gazzâlî, a.g.e., s. 59 vd.

⁵² Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî, Temhîdât (nşr. Afif Useyrân), Tahran 1341 hş., s.144.

⁵³ Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî, a.g.e., s. 144.

⁵⁴ Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî, a.g.e., s. 144 vd.

Ahmed-i Gazzâlî'nin *Sevânih*'te ilk kez ortaya koyduğu "azık" ve "gıdalanmak" kavramlarını, Aynu'l-Kudât'da eserlerinde işlemiştir. O, bu hususta şöyle der: "Ey aziz! Pervâne ateşten gıdalanır. Ateşsiz yapamaz. Aşk ateşi, pervâneyi öyle döndürür ki cihanı ateş görür. Ateşe ulaşınca kendini aradan kaldırır. Kendi olmaktan çıkar; ateşin içinde mi, dışında mı olduğunu farketmez. Çünkü aşkın kendisi zaten ateştir. Pervâne kendisini ateşin içine atar ve tümüyle ateş olur. Başlangıçta ateş, pervâne için bir azıktır. Onu besler. Bundan dolayı pervâne ateşin kendisine âşık olduğunu zanneder."⁵⁵

Görüldüğü gibi Hemedânî, Ahmed-i Gazzâlî'nin *Sevânih*'inden olduğu gibi yararlanmış ve ondan etkilenmiştir. *Sevânih*'te geçen yorumlar, Aynu'l-Kudât'ın eserlerinde de yer alır. *Temhîdat*'ta şöyle der: "Pervâne ateşe âşıktır. Ateşten başka bir hazzı olmadığı için, ateşten veya onun ışığından ayrı kalamaz. Bundan dolayı kendini ateşe atar, varlığını kaybeder. Ondandır bir belirti kalmaz. Artık pervâne, ateş olmuştur."⁵⁶

Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî, pervâneyi dünya aşkının kaynağı olarak görür. O, pervânenin aşkını evrensel bir aşka dönüştürerek, evrenin tümüne yayarak bir ilki gerçekleştirmiş ve eserini felsefî bir bakış açısıyla yazmıştır.⁵⁷ Ona göre evrensel aşk, sadece insanın değil, bütün yaratıkların âlemin yaratıcısına karşı duydukları aşktır.

3.6. Rûzbihân Baklî

Şem' ü Pervâne konusunu işleyenlerden biri de Rûzbihân Baklî (ö. 1207)'dir. Fars tasavvuf edebiyatında önemli bir yeri olan Baklî, bu konuyu *Şerh-i Şathiyyât* isimli eserinde ele almıştır. Baklî, pervânenin hikâyesini adı geçen eserde şöyle anlatır: "Pervâne ışığın çevresinde sabaha kadar uçar ve türlü şekillerde döner söz güzelliğiyle halden şekillerden haber verir. Yaratılış cilvesiyle vuslatta kemale ulaştı. Pervâne, hararete kanaat etmedi, ışıkla yetinmedi, kendini ateşe attı. Hala şekiller onu beklemede. Çünkü pervâne onlara "nazar"dan haber vermeye (gönlü) razı olmadı. Dağıldı, küçüldü, resimsiz, cisimsiz, isimsiz, unvansız hale geldi. Artık ne için varacak şekillere, vuslattan sonra hangi hale dönecekti."⁵⁸

Görüldüğü gibi bu ifadeler, Hallâc'ın Arapça yazdığı *Tavâsîn* adlı eserinin Farsça tercümesi gibidir. Aynı ifadeler daha önce Hallâc'ın eserinde yer almıştır.⁵⁹ Bu da Rûzbihân Baklî'nin Hallâc'ın tesirinde kaldığını gösterir.

⁵⁵ Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî, a.g.e., s. 99-100.

⁵⁶ Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî, a.g.e., s. 99-100.

⁵⁷ Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî, a.g.e., s. 243.

⁵⁸ Ruzbihân Baklî, *Şerh-i Şathiyyât* (nşr. Henry Corbin), Tahran 1344, s. 469-471.

⁵⁹ el-Hallâc, *Kitâb al-Tavâsîn*, s. 16.

3.7. İzzeddîn-i Makdîsî

İzzeddîn-i Makdîsî (ö. 1280), *Keşfü'l-Esrâr an Hikemi't-Tuyûr ve'l-Ez-hâr* adlı eserinde, kuşların ve çiçeklerin hâl diliyle kendilerine söylenilen sırlarla dolu sözlerine yer vermiştir. Bu sırları açıklayan varlıkların biri şem', diğeri de pervânedir: Arıya babam, bala da kardeşim diyen Şem' onlardan ayrı kalmanın acısı yetişmiyormuş gibi, hiçbir günahı olmadığı halde, ateşin kendisine musallat kılındığını; yanarak hep acı çekmekte ve gözyaşı dökmekte olduğunu; bu haliyle başkalarını da aydınlatmaya çalıştığını; kelebek gibi bazı alçaklar kendisini söndürmeye kalkışacak olsa, onları yakacağını söyler.⁶⁰

Pervâne de Şem'e: "Ben senin uğruna kendimi fedâ ediyorum. Sen ise bana bir düşman gibi davranıyorsun. Oysa ki sana benim gibi âşık olan birisini bulamazsın" der.⁶¹

3.8. Necmüddîn-i Râzî

XIII. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamış önde gelen sufilerden Necm-i Dâye olarak bilinen Necmüddîn-i Râzî (ö.1256), *Mirsâdü'l-İbâd mine'l-Mebde İle'l-Meâd* adlı eserinde şem' ile pervâne sembolüne yer vermiştir.

Necm-i Râzî, eserinin 3. bab, 6. fasılda "nefsin tezkiyesi ve onun eğitilmesi" bahsinde, tasavvufî konuları örneklerle açıklarken, şem' ile pervâne sembolünü kullanmıştır. Örneğin nefis, azgın ve çılgın pervâneye benzetilerek nefsin yukarılara doğru yani en yüksek değere neden ulaşamadığını, pervâne sembolünü kullanarak anlatır: "Azgın sıfatlı nefis, çılgın pervâne gibidir. Zalimlik ve cahillik kanadından dolayı heves ve gazapla kendini celâl-i ahadiyyet şem'ine bıraktı ve mecâzî varlığını/vücudunu terk ederek, elini, şem'in visal boynuna attı. Öyle ki şem', pervânelik olan mecâzî varlığını, şem'lik olan hakîkî varlığına dönüştürdü. Kendi cahillik ve zalimliğinden dolayı nefis en yüksek değere ulaşamadı ve bu makamda nefis, yetkinliğini bilemedi."⁶²

Pervâne'nin varlığını Râzî, mecâzî varlık veya mecâzî kanat ateşin veya şem'in vücudunu da varlık veya hakîkî kanat olarak adlandırır. Pervâne'nin ateşte yok olması, gerçekte mecâzî varlığından kurtulup, hakîkî varlıkta var olması demektir. Bu da pervânelik olan mecâzî varlığını, şem'lik olan hakîkî varlığa dönüştürür.⁶³

⁶⁰ Orhan Başaran, Makdîsî'nin Arapça Keşfü'l-Esrârı ve Farsça Tercümesi (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1995, s. 11.

⁶¹ Orhan Başaran, a.g.t., s. 10.

⁶² Necm-i Râzî, *Mirsâdü'l-İbâd*, s. 173-187.

⁶³ Necm-i Râzî, *Mirsâdü'l-İbâd*, s.185.

Râzî, aynı şekilde 30. bab 8. fasılda “ruhun donatılması/süslenmesi” konusunu işlerken, ruhun zât-ı İlahî’ye kavuşması için çılgın bir pervâneye dönüşmesinin gerekliliği üzerinden sık sık dururken, pervâne’yi ruhun sembolü olarak görür. Ruh ezeli güzellik şem’inin pervânesi olur. O, zalimlik ve cahillik kanadıyla, sarhoş ve na’ra atan âşıklar gibi birlik sarayının harem dairesine doğru uçar. Bu makamda ilahî lütuflar ve “bana bir karış yaklaşıp ben bir arşın yaklaşırım.”, hadis-i kutsî’si karşılar ve ruha, ferahlık yaygısı yol verir ve “Allah onları sever, onlar da Allah’ı sever” sözü ortaya çıkar.⁶⁴

Necm-i Râzî, bir başka yerde de canıyla oynayan pervânenin kendisini ateşe atmasını, “câhil hoş görülür” hadisiyle açıklarken⁶⁵, Ebû Tâlib el-Mekkî ve İmam Gazzâlî gibi düşünür. Yine Râzî, sâlikin visal zamanı kendi varlığından el çekmesini ve maşukun varlığında ebedî kalmasını, pervâne ve şem’ sembolünden yararlanmışır.⁶⁶

4. Mesnevilerde Yer Alan Şem’ ü Pervâne Şiirleri

4.1. Ferîdüddîn Attâr

XII. yüzyılın ünlü mutasavvıf şairlerden Ferîdüddîn Attâr (ö. 1221) da şem’ ile pervâne konusunu işlemiştir. Attâr, *Mantıku’t-Tayr* isimli mesnevisinin 29. makalesinde bulunan “Yedinci Vadi: Fakr u Fenâ Vadisi” kısmının üçüncü hikâyesinde, el-Hikâye ve’t-Temsîl başlığı altında şem’ ile pervânenin hikâyesini anlatmıştır.⁶⁷

Hikâyeye göre, bir gece pervâneler toplanarak, şem’e kavuşmak ister. Bütün pervâneler: “Birimizin gidip, ondan haber getirmesi gerek” derler. Bir pervâne uçar gider ve şem’in sarayını görür. Geri döner ve gördüklerini anlatır. Topluluğun içerisinde bulunan bir ulu pervâne, onun şem’den haberi olmadığını söyler. Bunun üzerine bir başka pervâne gider. O da şem’in etrafında döner, kanat çırpır ve geri döner. Bazı sırlardan bahseder, şem’in vuslatından dem urur. Ulu pervâne onu da eleştirir. Bir başkası kalkıp gider, ateşe atılır, canından el çeker, kendisini yok eder. Kınayıcı ulu pervâne: “İşte şem’ den yalnız onun haberi var” der. Hikâye, “candan da cisminden de bihaber olmadıkça, nasıl olur da canandan haberdar olursun” denilerek biter.⁶⁸

⁶⁴ Necm-i Râzî, a.g.e., s. 218.

⁶⁵ Necm-i Râzî, a.g.e., s. 385.

⁶⁶ Necm-i Râzî, a.g.e., s. 383.

⁶⁷ Ferîdüddîn Attâr, *Mantıku’t-Tayr* (nşr. Seyyîd Sâdık-ı Gevherîn), Tahran 1348 hş., s. 222.

⁶⁸ Ferîdüddîn Attâr, a.g.e., s. 222 vd.

Attar, aynı konuyu *Mantıku't-Tayr*'ın 30. makalesinin, ikinci hikayesinde de işlemiştir. Kısa olan bu hikâyede, bütün uçan kuşlar, pervânenin yanıp yakıldığını görürler ve hep birden: “Ey zayıf pervâne, ne zamana kadar tatlı canınla oynayacaksın” derler. “şem’e kavuşamayacağına göre, bilgisizce canını verme” demeleri üzerine, pervâne üzülür ve “ Ona kavuşmasam da, arıyor soruyorum, diye cevap verir.”⁶⁹

Pervânenin ateşte yanması, canını veren âşık olarak ortaya çıkması ve azap görmesini, Attâr, *Esrâr-nâme* adlı eserinde de işlemiştir. Özellikle âşığın azap görmesi konusu üzerine duran Attâr, *Esrâr-nâme*'deki temsili hikâyede Aynu'l-Kudât-ı Hemedânî'nin mevcudata duyduğu evrensel aşkı da işlemiş ve Hemedânî gibi bu aşkı felsefi bir bakış açısıyla ele almıştır.⁷⁰

4.2. Sa'dî-yi Şîrâzî

İran'ın en tanınmış yazar ve şairlerinden biri olan Sa'dî-yi Şîrâzî (ö. 1292) de şem' ve pervâne sembolünden yararlanmıştır. Ünlü eseri *Gülistân*'da yer alan ve çok beğenilen iki beyitte Sa'dî, kendisini aşk yolunda yakıp, canından geçtiği için aşkın pervânedan öğrenilmesi gerektiğini söylerken,⁷¹ Ahmed-i Gazzâlî'nin etkisinde kalmıştır.

Sa'dî, *Bûstân* isimli eserinin 3. babının sonunda bulunan ve 50 beyit olan hikâyede de şem' ile pervâne arasındaki ilişkiye yer vermiştir. Burada pervânenin şem'e karşı duyduğu samimi sevgi anlatılır.

Münazara tarzında geçen hikâye, kınayıcı bir kimsenin Pervâne'ye: “Ümitsiz bir yolda yürüme, git de kendine göre bir sevgili bul. Sen kim, Şem'e âşık olmak kim?” demesiyle başlar. Pervâne de “yansam ne çıkar?” Benim gönlümde öyle bir ateş var ki, Şem'in şulesi onun yanında adeta gül olur. Yanmaya niçin can atıyorum biliyor musun: Çünkü sevgili varken, ben olmasam da olur. Âşığın maşukunun yanı başında ölmesi gerekir. Doğrusu da budur” diyerek cevap verir.⁷²

Sa'dî daha sonra Şem' ile Pervâne'nin münazarasına geçer ve münazarayı “sevgilin seni öldürdüğü zaman kurtulacaksın. Aşkın sonu budur. Bir kere baştan geçen insan, başına taş ve ok yağmuru yağsa da, dileğinden el çekmez” diyerek bitirir.⁷³

⁶⁹ Feridüddîn Attâr, *Mantıku't-Tayr*, s. 232 vd.

⁷⁰ Feridüddîn Attâr, *Esrâr-nâme* (nşr. Seyyid Sâdık-ı Gevherî), Tahrân 1338 hş., s. 38-39.

⁷¹ Şeyh Müslîhüddîn Sadî-yi Şîrâzî, *Gülistân* (nşr. Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahran 1377 hş., s. 50.

⁷² Şeyh Müslîhüddîn Sadî-yi Şîrâzî, *Sa'dî-nâme yâ Bûstân* (nşr. İsmail Emîrhîzî), Tahran 1317 hş., s. 125-128.

⁷³ Şeyh Muslihuddîn Sadî-yi Şîrâzî, a.g.e., s. 127.

Attâr ve Sa'dî'nin Şem' ü Pervâne hikâyelerinde kullandıkları motifler daha sonra yazılan mesnevilerde büyük ölçüde geliştirilerek işleneceğinden müstakil yazılan Şem' ü Pervâne mesnevilerine kaynaklık etmiştir.

4.3. Mevlânâ Celaleddîn-i Rûmî

Mevlânâ (ö. 1274) da şem' ile pervâne temsiline yer veren şairlerdendir. Mevlânâ, konuya farklı yaklaşmış, ayet ve hadislerde geçtiği şekilde ele almıştır. Ayet ve özellikle de hadislerde, insanlar ateşin yönüne koşmaya ve içine atılmaya çalışan pervânelere teşbih edilmiştir.⁷⁴

Hadislerde bu benzetme, *Mesnevî*'deki "Firifte-i Münâfıkân Peygamber-râ tâ be-Mescid-i Dırâreş Bordend" başlıklı hikâyede sadece iki beyit olarak ele alınarak, hadise telmihte bulunulmuştur: "Ben çok ışıklı ve ziyade nahoş alevli bir ateşin kenarında oturmuşum. Siz pervâne gibi o yöne koşuyorsunuz: Benim her iki elim de pervâne sürücü (kovucu) olmuştur."⁷⁵

4.4. İmâdüddîn Fakîh-i Kirmânî

İmâdüddîn Fakîh-i Kirmânî (ö.1371)'nin hamsesini oluşturan beş mesneviden biri olan *Muhabbetnâme* veya *Muhabbetnâme-i Sâhib-dilân* isimli ve sekiz babdan meydana gelen tasavvufî mesnevisinin altıncı babı, şem' ile pervâne arasındaki ilişkiye aittir. Altıncı bab "Münâzara-i Şem'ü Pervâne" başlığında olup 75 beyitten meydana gelmiştir.⁷⁶ Hezec bahrinin "mefâilün mefâilün feülün" vezniyle yazılan mesnevinin tercümesi "İran Edebiyatında Münazara" adlı çalışmada verilmiştir.⁷⁷

5. Divanlarda Yer Alan Şem' ü Pervâne Sembol ve Şiirleri

Divanlarda şem' ile pervâne sembolünü şairler de kullanmışlardır. Şairler daha çok tek başına şem' veya tek başına pervâne sembolüne yer vermişlerdir.⁷⁸ Bu sembollerin şiirde tek başına kullanılması, X. yüzyıla kadar gider. Yok denecek kadar az kullanılan bu semboller, XI. yüzyılın ilk yarısında bile fazla rağbet görmemiş ve hiçbir zaman tasavvufî ve âşıkâne manada da kullanılmamıştır. Pervâne'nin yaratılış gereği ateşe yönelmesi, açgözlülüğü ve ahmakça davranışı nedeniyle kendini ateşte yaktığı işlenmiştir. Bu algılama Hallâc gibi tasavvufî, Ahmed-i Gazzâlî gibi âşıkâne yorumlanmamış, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Ebû

⁷⁴ Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi, c. X, s. 6005.

⁷⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, c. II/2855 Tahran hş., s. 343.

⁷⁶ Mehmet Kanar, *Şem' ve Pervâne*, İstanbul 1995, s. 22.

⁷⁷ Mehmet Kanar, a.g.e., s. 23.

⁷⁸ Hüseyin Mekkî, *Gülzâr-ı Edeb*, Tahran 1329 hş., s. 50-62.

Hamîd Gazzâlî gibi yorumlanmıştır. Bu yorumlama hadislerde yer alan ifadelerle örtüşür⁷⁹

XI. yüzyılın ortalarından, özellikle de XII. yüzyılın ilk yarısından itibaren şem‘/ateş ile pervâne sembolünün divanlarda/ şiirlerde yer aldığı görülür. Bu semboller daha çok mutasavvıf şairler tarafından kullanılmış ve rubâî nazım şekliyle yazılmıştır. Mutasavvıf olan veya olmayan şairler tarafından, âşıkane tarzda ele alınan bu sembollerden pervâne âşık, şem‘ de maşuk olarak görülmüştür. Beyit ve rubâîlerin içerisinde kısa mesnevîlerde, genellikle de münazara tarzında yazılan ve fazla uzun olmayan Şem‘ ü Pervâne şiirleri olarak yer almıştır.

5.1. Ebû Sa‘îd-i Ebû'l-Hayr

Elimizdeki bilgilere göre şem‘/ateş ile pervâne sembolünü birlikte kullanan ilk şair, Fars tasavvuf şiirinin kurucularından Ebû Sa‘îd-i Ebû'l-Hayr (ö. 1048)'dir. Onun rubâîleri Fars tasavvuf şiirinin ilk beyitleri olarak kabul edilmektedir. Kendisine atfedilen bir rubâî de, bu iki sembolü birlikte kullanmıştır.

“Sana kavuşmak nerede? Senden çok uzakta olan ben
nerede? İnci tanesi nerede? Karıncanın kursağı nerede?
Her ne kadar yanmaktan korkmuyorsam da, pervane
nerede? Tur dağının ateşi nerede?”⁸⁰

5.2. Emîr Mu‘izzî

Ahmed-i Gazzâlî'nin çağdaşı olan ünlü şair Mu‘izzî (ö.1124) de ateş ve pervânenin ilişkisini, âşıkâne olarak dile getiren ilk şairlerden biridir. Mutasavvıf olmayan Mu‘izzî, aşağıdaki rubâîsinde duygularını şöyle ifade eder:

“Aşk kadehine gözyaşı döken bir gözüm var. Aşk
pervânesinin yanan canı gibi bir canım var. Her gün
aşk hanesinde mukîm benim. Bütün dünyanın
akıllısı ama aşkın delisiyim.”⁸¹

5.3. Senâ'î

XII. yüzyılın tanınmış mutasavvıf şairlerinde olan Hekîm Ebû'l-Mecd Mecdûd b. Adem Senâ'î (ö. 1140) de şem‘ ile pervâne sembolünü bir arada ve çeşitli yönleriyle özellikle de âşıkâne tarzda işleyen ilk şairlerden biridir. Rubâî ve gazellerinde aynı duygulara sık sık yer vermiştir.⁸² Aşağıdaki rubâî de bunlardandır.

“Mum, sevgilinin nurlarıyla yaşar. Sen de bir pervânesin.

⁷⁹ Dîvân-ı Menuçehrî-i Damgânî (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), Tahran 1347 hş., s. 26, 70; Dîvân-ı Mes‘ûd-ı Sa‘d-ı Selmân (nşr. Mehdi Nûriyân), İsfahan 1364 hş., s. 488; Ebû Mansûr Esedî-i Tûsî, Lûgat-ı Furs (nşr. Fethullah Müctebâ'î-Alî Eşref Sâdikî), Tahran 1365 hş., s. 218.

⁸⁰ Sohanân-ı Manzûm-ı Ebû Sa‘îd-i Ebû'l-Hayr (nşr. Sa‘îd-i Nefîsî), Tahran 1350 hş., rubâ'î-yi çehârum.

⁸¹ Dîvân-ı Kâmil Emîr Mu‘izzî (nşr. Nâsır-ı Heyyirî), Tahran 1362 hş., s. 725.

⁸² Dîvân-ı Senâ'î (nşr. Müderris-i Radavî), Tahran 1354 hş., s.1013, 1148, 1149.

Cana düşman, muma da nurlu bir köle ol. Mumun
etrafında dolaşarak kendini yakması pervânenin işidir.
Barî sen de bir pervâneden daha az iş yapma”⁸³

5.4. Nâsır-ı Buhârâ’î

Kaside ve gazel şairi olarak tanınan Nâsır-ı Buhârâ’î (ö. 1379), Divanının içerisinde “Hikâyet” başlığı altında yirmi beyitte şem‘ ile pervâne arasındaki ilişkiye yer vermiştir.

Münazara tarzında yazılan hikâye, bir kimsenin pervâne’ye “Aşkta güçlük çekiyorum. Buna çare bulmalısın. Bana aşkın yolunu anlat. âşıkların bu yoldaki ustalıkları nedir?” diye sormasıyla başlar.⁸⁴ Pervâne de o kişiye gece olunca gelmesini söyler. Gece olur, hizmetçi gelir ve şem‘i/mumu yakar. Bir pervâne gelecek mumun/şem‘in etrafında döner. Sonra da onun çağrısı üzerine kendini ateşe atar ve yanar. Derinden gelen bir sesin “ey gönlü uyanık! işte aşk yolu budur.” demesiyle hikâye biter.⁸⁵

5.5. Kâsım-ı Envâr

XV. yüzyılın ünlü mutasavvıf şairi Seyyid Kâsım-ı Envâr da Külliyyâtı içerisinde şem‘ ile pervâne hikâyesine yer vermiştir. Remel bahrinde yazdığı “el-Hikâye fî Kemâlî’l-Aşk ve’t-Tevhîd” başlıklı 38 beyitlik mesnevisinde, şem‘ ile pervâne ve şem‘ ile ateşi konuşturmuştur.⁸⁶

Şem‘ ile Pervâne’nin karşılıklı konuşmaları, Pervâne’nin Şem’e “her gece niçin sabahlara kadar yanıp yakılarak gözyaşı döküyorsun” demesiyle lar.⁸⁷ Şem‘ de “gönlümde ayrılık derdi vardır. Işığımı, sevgilimi arayıp bulma ümidiyle yakıyorum” diyerek Pervâne’ye cevap verir. Şem’in bu sözlerinden etkilenen Pervâne heyecanının etkisiyle de, büyük bir iştiaqla kendini ateşe atar ve onun varlığında yok olur. Bunun üzerine Şem“ “Varlığımdan utanıyorum. Pervâne gibi yok olmak istiyorum” diyerek ateşe seslenir. Ateş de şem’e “gerçek âşık olan pervâne varlığından korkmadı ve kendi canını sevgilisinin önünde feda etti. Sonunda da sevgilisiyle bütünleşerek arzusuna kavuştu.” diyerek cevap verir. Böylece şem‘ topluluk içinde kendisini ifşa ettiğinden dolayı arzusuna kavuşmaz.⁸⁸

⁸³ Dîvân-ı Senâ’î, s. 311

⁸⁴ Dîvân-ı Eş’âr-ı Nâsır-ı Buhârâ’î (nşr. Mehdi Dırahşân), Tahran 1353 hş., s. 428.

⁸⁵ Dîvân-ı Eş’âr-ı Nâsır-ı Buhârâ’î, s. 429.

⁸⁶ Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr (nşr. Sa’îd-i Nefîsî), Tahran 1337 hş., s. 381-382.

⁸⁷ Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr, s. 381.

⁸⁸ Külliyyât-ı Kâsım-ı Envâr, s. 382.

6. Bağımsız Bir Eser Olarak Yazılan Şem‘ ü Pervâne Mesnevileri

Başlangıçta sembol olarak kullanılan şem‘ ve pervâne kelimeleri, gazel ve rübâîlerde âşık-maşûk ilişkileri içerisinde ele alınmıştır. Sonra da herhangi bir eser içerisinde mesnevi nazım şekliyle, özellikle de münâzara tarzında yazılarak, pervânenin şem‘e karşı duyduğu aşk ve bu aşk uğrunda kendini ateşe atarak canını feda etmesi işlenmiştir. Daha sonra da herhalde şairler tarafından çok beğenilmiş olacak ki başı şairler de ayrı bir eser olarak Şem‘ ü Pervâne mesnevileri kaleme almışlardır.

6.1. Farsça Yazılan Şem‘ ü Pervâne Mesnevileri

6.1.1. Ehlî-i Şîrâzî

XIV. yüzyılın sonu ile XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ünlü bir şairdir. Ehlî-i Şîrâzî (ö.1535), *Şem‘ ü Pervâne* mesnevisini Akkoyunlu hükümdar Sultan Yakub adına kaleme almıştır.⁸⁹ Mesnevi, Allah’ın 1001 isminden dolayı, şair tarafından 1001 beyit olarak yazılmıştır.⁹⁰ Hezec bahrinin “Mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbıyla yazılan Şem‘ ü Pervâne, yazarının ifadesine göre 1489’da tamamlanmıştır.⁹¹ Yedi el yazma nüshası tespit edilen⁹² Ehlî’nin *Şem‘ ü Pervâne* mesnevisi basılmıştır.⁹³

6.1.2. Fehmî

Hayatı hakkında şimdiye kadar herhangi bir bilgi elde edemediğimiz Fehmî’nin kim olduğunu bilemiyoruz. Fehmî’nin bilinen tek eseri *Şem‘ ü Pervâne* mesnevisidir. Mesnevi 1486 yılında II. Bayezid adına hezec bahrinin “mefûlü mefâîlün feûlün” kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevinin bugüne kadar tesbit edilen iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde, Fatih 4002 ve Kadızâde Mehmet Efendi 415 numaralarda kayıtlıdır.⁹⁴ 1009 beyit olan *Şem‘ ü Pervâne* mesnevisi Türkçe’ye tercüme edilmiştir.⁹⁵

6.1.3. Şeyh Abdullah-i Şebüsterî-i Niyâzî

Ünlü mutasavvıf Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî (ö. 1320)’nin torunudur. İlk tahsilini Şebüster’de yaptıktan sonra tahsilini ilerletmek için bazı şehirler dolaşmış ve 1520 yılında Anadolu’ya gelmiştir. Niyâzî, Yavuz Sultan Selim’in takdîrini kazanmış, O’nun adına eserler yazmıştır. İstanbul’da Abdullah Niyâzî Efendi

⁸⁹ Külliyyât-ı Eş’âr-ı Mevlânâ Ehlî-i Şîrâzî (nşr. Hâmîd-i Rabbânî), Tahrân 1344 hş., s.514-516.

⁹⁰ Külliyyât-ı Eş’âr-ı Mevlânâ Ehlî-i Şîrâzî, s. 619/b.13.

⁹¹ Külliyyât-ı Eş’âr-ı Mevlânâ Ehlî-i Şîrâzî, s. 619/b.16.

⁹² Ahmed-i Münzevî, Fihrist-i Nüshahâ-yı Hattî-i Fârsî, c. III, Tahrân 1348 hş., s. 1847 vd.

⁹³ Külliyyât-ı Eş’âr-ı Mevlânâ Ehlî-i Şîrâzî (nşr. Hâmîd-i Rabbânî), Tahrân 1344 hş., s.571-619.

⁹⁴ Mehmet Kanar, *Şem‘ ve Pervâne*, s. 57.

⁹⁵ Mehmet Kanar, a.g.e., s. 139-185.

adıyla bilinen şair, Kanuni Sultan Süleyman adına kasîdeler de kaleme almıştır. Niyâzî 1529'da İstanbul'da ölmüştür.⁹⁶

Nîyâzî, *Şem' ü Pervâne* mesnevisini Yavuz Sultan Selim adına kaleme almıştır.⁹⁷ 826 beyit olan mesnevi hafif bahrinin "feilâtün mefâilün feilün"⁹⁸ kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevinin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Kadızâde Mehmed Efendi kısmı 415 numarada kayıtlıdır.⁹⁹ Mesnevi Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁰⁰

7. Türkçe Yazılan Şem' ü Pervâne Mesnevileri

Konunun kaynağı ve ilk çıkış noktası olarak Fars edebiyatında yazılan Şem' ü Pervâne mesnevileri, Türk şairlerinin de ilgisini çekmiştir. Ortak bir medeniyetin temsilcisi olarak Türk şairleri kendilerinden önce Farsça kaleme alınmış şairlerin Şem' ü Pervâne mesnevilerinden etkilenerek, aynı tarz ve bağımsız olarak Türkçe Şem' ü Pervâne mesnevileri yazmışlardır. Fars edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da önce şiirlerde (gazel, kasîde, rubâî vb.) görülen şem' ü pervâne sembolü, XIV. yüzyıldan itibaren beyitlere paralel pek çok tasavvufî eserde özellikle mesnevilerde küçük hikâyeler şeklinde görülür.¹⁰¹ Daha sonra da ayrı bir eser olarak Şem' ü Pervâne mesnevileri yazılmıştır:

7.1 Gülşehrî

XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başında yaşayan Şeyh Ahmed-i Gülşehrî'nin en tanınmış eseri *Mantıku't-Tayr*'dir. Gülşehrî, Ferîdüddîn-i Attâr'ın aynı isimli eserini esas alarak yazdığı bu eserinde şem' ile pervâne hikâyesine yer vermiştir. Gülşehrî, pervânelerin hikâyesini anlatırken, Attâr'ın eserindeki konuya bağlı kalmakla beraber, kendine ait düşüncelere yer vererek, konuyu uzatmıştır. Attâr'ın 18 beyitte anlattığı pervânelerin hikâyelerini, Gülşehrî 62 beyitte anlatmıştır. Ayrıca hikâyenin başında 15 beyit tutan şem'in tasvirini yapan Gülşehrî, 60. beyitte de adını zikretmiştir. Hikâyede keleklerin mumdan haber getirmeleri işlenmiştir.¹⁰²

Ayrıca Gülşehrî, *Feleknâme* isimli Farsça mesnevisinde de şem' ile pervâne hikâyesine yer vermiştir. 44 beyit olan bu hikâye, *Feleknâme*'nin ilk

⁹⁶ Mehmet Kanar, a.g.e., s. 58-59.

⁹⁷ Mehmet Kanar, a.g.e., s. 59.

⁹⁸ Mehmet Kanar, a.g.e., s. 69.

⁹⁹ Mehmet Kanar, a.g.e., s. 81.

¹⁰⁰ Mehmet Kanar, a.g.e., s. 91-138.

¹⁰¹ Günay Kut, "Şem' ü Pervâne", Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, c. V, Ankara 2006, s. 388

¹⁰² Günay Kut, "Şem' ü Pervâne", a.g.e., s. 1388; Gülşehrî, *Mantıku't-Tayr*-Tıpkı Basım (nşr. Ağâh Sırrı Levend), Ankara 1957, s. 280-285.

hikâyesidir. Gülşehrî, *Mantuku't-Tayr*'da işlediği konuyu, aynen *Feleknâme*'de de tekrar eder.¹⁰³

7.2. Zâtî

Şem' ü Pervâne yazan şairlerden biri de Zâtî' (ö. 1546)'dir. Eser hezec bahrinin “mefâilün mefâilün feülün” kalıbıyla yazılmıştır. 1534'de yazılan mesnevi, 3937 beyittir. Eserin konusu Rum hükümdarı Şah Jale'nin oğlu Pervâne ile Çin Fağfuru'nun kızı Şem' arasında geçen aşktır.¹⁰⁴ Dolayısıyla bu mesnevi, çift kahramanlı, aşk ve macera konulu eserlerden biridir. Zâtî'nin Şem' ü Pervâne mesnevisinin diğer *Şem' ü Pervâne* mesnevileriyle isim benzerliği dışında bir benzerliği yoktur. Mesnevinin şimdiye kadar bilinen beş nüshası vardır.¹⁰⁵

7.3. Lâmi'î Çelebi

XVI. yüzyıl Türk edebiyatının tanınmış mutasavvıf şairlerinden Lâmi'î Çelebi (ö. 1532)'nin önemli eserlerinden biri de *Şem' ü Pervâne* mesnevisidir. Lâmi'î Çelebi mesnevisini Rodos'un fethi münasebetiyle yazmıştır. 1522 yılından yazılan eser, Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur.¹⁰⁶ Eserin bugün için bilinen sekiz nüshası vardır.¹⁰⁷ Mesnevi hafif bahrinin “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazılmıştır. Eser 1653 beyit olmakla beraber sonuna eklenen Kanuni'nin övgüsü (18 beyit), Rodos'un fethi üzerine söylenmiş bir kıt'a ve padişah için yazılan dua (29 beyit) ile birlikte beyit sayısı 1704'tür.

7.4. Mu'îdî

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Mu'îdî (ö. 1586)'nin hamsesini oluşturan mesnevilerinden biri de *Şem' ü Pervâne*'dir. Mu'îdî mesnevisini hafif bahrinin “feilâtün mefâilün feilün” kalıbıyla yazmıştır. Mesnevinin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan birincisi Millet Kütüphanesi, Ali Emirî kısmı, manzum 1193 numarada; diğeri de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 2255 numarada 78^b-121^b sayfaları arasında kayıtlıdır. İstanbul Üniversitesi nüshası, 1418 beyit; Ali Emirî nüshası da 1496 beyittir. Mu'îdî Halep'te ikamet ettiği bir sırada eğlence olsun diye eserini iki üç haftada yazmıştır.¹⁰⁸

¹⁰³ Gülşehrî ve *Feleknâme* (haz. Saadettin Kocatürk), Ankara 2000, s. 95-98.

¹⁰⁴ Sadık Armutlu, Zâtî'nin Şem' ü Pervâne Mesnevisi (yayınlanmamış Doktora tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1998, s. 230-237.

¹⁰⁵ Sadık Armutlu, a.g.t., s. 400-403.

¹⁰⁶ Günay Kut, “Lâmi'î Çelebi and His Works” *Journal of Near Eastern Studies*, Volume 35, Chicago 1976, number 2, p. 88.

¹⁰⁷ Nuran Tezcan, “Bursalı Lâmi'î Çelebi” *Türkoloji Dergisi*, c. VIII, Ankara 1979, s. 315.

¹⁰⁸ Mu'îdî, Şem' ü Pervâne, Millet Ktp., Ali Emirî Kısmı, Nr. 1193, v. 5b/str. 10.

7.5. Feyzî Çelebî

Feyzî Çelebi'nin hayatı hakkında bilğimiz yok denecek kadar azdır. *Şem' ü Pervâne* mesnevisinde belirttiğine göre mahlası Feyzî, unvanı Çelebi'dir. Mesnevisini Osmanlı hükümdarı I. Ahmed (ö. 1614) zamanında yazıp, Niğbolu mutasarrıfı Tiryaki Mehmet Paşa'ya sunduğu doğru ise, Feyzî'nin XVII. yüzyılda yaşadığını söyleyebiliriz.¹⁰⁹

Feyzî Çelebi eserini 1603 yılında yazmıştır. Mesnevi'nin bilinen tek nüshası vardır. Bu nüsha, Gönül A. Tekin'in özel kütüphanesindedir. Eser 31 varak olup 987 beyitten ibarettir. Eserin sonu eksiktir. Orijinal yönü, eser mesnevi nazım şekliyle yazılmasına rağmen, eserde 11'li hece vezni kullanılmıştır.¹¹⁰ Bu bakımdan bu mesnevi, şimdiye kadar eşine henüz rastlanmamış bir özellik taşımaktadır. Yine Mesnevi'nin önemli özelliklerinden biri, belki de en önemlisi, Mesnevi'de geçen sembollerin hangi anlamlara geldiklerinin ifade edilmesidir. Mesnevi yeni harflerle neşredilmiştir.¹¹¹

8. Şem' ü Pervâne Mesnevilerinde İşlenen Tema

Mutasavvıflara göre insan ruhu, ruhlar âleminde, bu hasret ve fîrak dünyasına gelerek, muhabbet meclisinden, beden hapishanesine girmiş, beden ağrılarından sıkıca bağlanmış ve geldiği yeri unutmuştur. Yine onlara göre insan, ayrıldığı bütünü yabancı değil, sadece uzağına düşmüştür. Yani insanla Allah iki yabancı değil, asılları bir fakat ayrı kalmış iki sevgilidirler. Ayrı kalmadan oluşan yabancılaşıma, yakınlığa ile mümkündür. Bu da istemek ve özlemekle olur.

İnsan ruhunun bedenden kurtularak unutulmuş aslı vatanına dönmeye davet edilmesi ve bu davete icabet ederek cevap vermesi yani aslı vatanı hatırlaması mutasavvıflara göre imanla olur. Bunun temeli de aşk ve özlemdir. İman ve hidayet nuru kalpte parlar. Çünkü imanın madeni kalptir.¹¹² Kalpte beliren aşk kıpırdanışları, Allah'ın bizi çağırmakta olduğuna delil sayılmıştır.¹¹³ İman nuru herkesin kalbinde parlamaz, yanmaz. Bu nur/ışık kalbini tasfiye ve tezkiye eden kimselerde yanar. Kalbin temizlenmesinden gaye; iman nurlarının orada hasıl olmasıdır.¹¹⁴ Bu nur Allah'ın seçtiği insanlara verilir. "Allah, dilediği kimseye nurunu iletir."¹¹⁵ beyanının sebebi budur. Böylece aslı vatana uzanan yolda çağrı/davet Allah'tan gelir, kul da ona cevap verir, yani icabet eder.

¹⁰⁹ Feyzî Çelebi, *Şem' ü Pervâne*, s. 1-4.

¹¹⁰ Feyzî Çelebi, a.g.e., s. 2.

¹¹¹ Feyzî Çelebi, *Şem' ü Pervâne*, İnceleme-Metin (haz. Gönül A. Tekin), Harvard 1991.

¹¹² Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1992, s. 283.

¹¹³ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul 1990, s. 402.

¹¹⁴ İmam Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmî'd-Dîn*, c. III, s. 2206.

¹¹⁵ Nûr suresi, ayet 35.

Yukarıda kısaca anlatılanlar Şem‘ ü Pervâne mesnevilerindeki Pervâne sembolüyle tam bir uygunluk içindedir. Allah aşkı, Pervâne’nin içini yakmış, dünya varlığından kurtulmuş, dünya yaşantısıyla ilgisini keserek Allah’a yönelmiştir. İşte Allah, nurunu seçtiğine yani Pervâne’ye de bu davete karşılık vermiştir. Bundan dolayıdır ki Pervâne nura/Şem’e talib olmuştur:

Hasıl-ı kıssa ol şeb ol mehcûr
Mâh-ı nev gibi oldu tâlib-i nûr¹¹⁶

Maksada ulaşmak, nura/Şem’e talib olmak için evini barkını terkeden Pervâne, karanlık ülke olan Şebistân’a/Şâm’a gelir.

Didi gelmişdi mülk-i magribden
Şâma ol nev-civân-ı nahîf-beden¹¹⁷

Gedâ şeklinde ehl-i hiffet idi
Lîkin gâyet ehl-i ma’rifet idi¹¹⁸

Her ne kadar Şebistân veya Şâm’a kalender ve ehl-i marifet olarak gelen Pervâne bu uzun yolun henüz başındadır. O, marifet bağında yeni filizlenmekte olan bir yapraktır.

Bâg-ı ma’rifetde berg-i ter idi
Evvel anda olmuş müheyyâ idi¹¹⁹

Pervâne Şem’e ulaşma yolunda daha çok makamlar geçecek, geçtiği her makamda kendiliğinden gelen bir takım ruhî yaşantıları/halleri yaşayacaktır. Pervâne bu hallerden önce “yakaza”yı yaşar. Gaflet uykusundan uyanan kulun kendine gelme mertebesi “yakaza”dır.¹²⁰

Çeşmi dûş oldu şem‘-i dil-ârâya
Kapıldı şarkdan garba nûr-efzâya

Gaflet uyhısından itdi çün kıyâm
Zâhir oldu çeşmine serv-i hırâm¹²¹

Gaflet uykusundan uyanan Pervâne “terk” ve “tecrîd” halini yaşar. O, dünya varlığından kurtulmuş, dünya yaşantısıyla ilgisini kesmiş ve halvet köşesinde nefsini öldürmüştür:

Terk ü tecrîdde kalender idi
Kişver-i aşka şâh ü server idi

¹¹⁶ Lâmi’î Çelebi, Şem‘ ü Pervâne, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kısım, nr. 2744, v.21a/str.6.

¹¹⁷ Lâmi’î Çelebi, a.g.e., v. 20a/str. 7.

¹¹⁸ Feyzî Çelebi, Şem‘ ü Pervâne , s. 15/b.13, 15.

¹¹⁹ Feyzî Çelebi, a.g.e., s. 65/b. 489.

¹²⁰ İsmail-i Ankaravî, Minhâcû’l-Fukarâ, İstanbul 1328, s. 141.

¹²¹ Feyzî Çelebi, Şem‘ ü Pervâne, s. 65/ b. 493, 495.

Eylemiş âlem içre izzetler
Künc-i halvetde çok riyâzetler¹²²

Masivadan gönlünü arındıran, nefsanî arzularından sıyrılan Pervâne, gönlündeki sevgi ateşiyle “maksad kıblesine” yönelmiştir. Yani Şem‘i aramaya kalkmıştır. Bu da bize Pervâne’nin sülûk yolunun başlangıç derecelerinden olan “irâde” makamında olduğunu gösterir. İrâde kalbin Hakk’ı aramaya kalkmasıdır.¹²³

Pervâne zi-sûz-ı aşk-bâzî
Fârig zi-hakîkî vü mecâzî

Ez cân şod şem‘ râ taleb-kâr
Bî-çâre ne-dâşt cüz taleb-kâr

“Pervâne, aşk ateşiyle yanarak, hakiki ve mecazi derdinden fâriğ bir halde içtenlikle şem‘e talip oldu. Zavallının talep dışında bir işi yoktu.”¹²⁴

Pervâne doğru yoldadır. Pervâne’nin aslî vatana dönme eyleminde yükseklik/terakkî hali devam eder. Bunu Şem‘in tecelli etmesiyle anlıyoruz:

Didi kim burda ol durur çâre
Azm kılam bu gice gülzâre

Gördi ol perdeden çıkar bir nûr
Ruh-ı dehre onunla gerdûn yur¹²⁵

Pervâne, Şem‘in ışığını/nûr müşâhededesini görür ona âşık olur, kendinden geçer ve bayılır. Pervâne “muhabbet” halini yaşar. Muhabbetin olduğu yerde ızdırıp da vardır. Pervâne de ızdırıp çeker ve yüzü sararır:

Çeşm-i ter u rûy-ı zerd dârî
Der-sîne zi-hicr-i derd dârî

“Yaşlı gözlerin, sarı yüzün, gönlünde de ayrılık derdin var”¹²⁶

Nihayet Pervâne’nin Şem‘e karşı duyduğu aşk, o kadar fazlalaşır ki bu aşk ile kıpkızıl bir divâne olur:

Âşık oldu şem‘e çünkü pervâne
Işk ile oldu kıpkızıl dîvâne¹²⁷

¹²² Lâmi‘î Çelebi, Şem‘ ü Pervâne, v. 20b/str. 5, 7.

¹²³ Süleyman Ateş, İslam Tasavvufu, İstanbul 1992, s. 167.

¹²⁴ Niyâzî, Şem‘ ü Pervâne, Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed Efendi Kısım, Nr. 415,13b/str. 4.

¹²⁵ Lâmi‘î Çelebi, a.g.e., v. 21b/str. 13, 14.

¹²⁶ Fehmî, Şem‘ ü Pervâne, v. 26a/str. 5.

¹²⁷ Feyzî Çelebi, Şem‘ ü Pervâne, s. 68/b. 536.

Pervâne'nin yükselişine/terakkisine devam ettiğini sarı ve kırmızı renklerden anlıyoruz. Kalpte tecelli eden ışıkların renkleri ile salikin içinde bulunduğu hal arasında paralellik vardır. Sarı renk zayıflığı, kırmızı da himmetin yani kudretin işaretidir.¹²⁸

Bu da nefisle yapılan mücadelenin sertliğini gösterir. Buradan da Pervâne'nin nefs-i emmâreden sıyrılıp, nefs-i levvâmeye geldiğini anlıyoruz. Yine Pervâne'nin nuru müşahade etmesi de O'nun "levvâme" makamına ulaştığını gösterir.

Levvâme makamında kıpkızıl bir dîvâne olan Pervâne, derdine çare aramaya başlar. Bu sırada karşısına Bâd-ı Sarsar/Nesîm çıkar. Pervâne bunlardan yardım ister. Bâd-ı Sarsar/Nesîm, Pervâne'ye acıyarak O'na yardım ederler. Bâd-ı Sarsar, Pervâne ile birlikte Şem'in bulunduğu yere gelir, fakat Şem'in dostu "Fanus"tan büyük bir direniş görür. Sonunda Pervâne'yi Şem'e ulaştıramayacağını anlayarak verdiği sözden dolayı utanır ve geldiği yere geri döner.¹²⁹ Nesîm de Pervâne'yi Şem'in sarayının dışına kadar götürmesine rağmen içeri sokmak için çok uğraşır, fakat başarılı olamaz. Neticede Pervâne'den özür diler ve pencereden çıkıp gider.¹³⁰

Pervâne her ne kadar "levvâme" makamında bulunuyorsa da Bâd-ı Sarsar ve Nesîm gibi madde dünyasına mensup olan kişiler ile arkadaşlık yaptığı için kendisi hâlâ emmârenin izlerini taşıyor diyebiliriz. Çünkü nefs-i levvâmenin iki yüzü vardır. Bir tarafı nefs-i emmareye diğer tarafı nefs-i mülhime'ye yönelmiştir. Eğer nefs-i levvâme, nefs-i emmâre'ye tabi olursa, emmâre kuvvetlenir, vücut mülkünün eline alır, mutasarrıf olur. Onda haram olan arzu ve istekler belirir.¹³¹ Bu da Pervâne'nin Şem'e kavuşması için en büyük engeldir. Kendisinden yardım isteyen Pervâne'ye Anber şöyle cevap verir:

Çeşm-i cânunda yok durur ol fer
K'ide bî-perde âfitâba nazar

Hiç ola mı ki dîde-i huffâş
Tal'at-ı âfitâbı seyr ide fâş

Yürü ey perr ü bâlı hasta-mekes
Vasl-ı ankâ da'vasın itme heves¹³²

¹²⁸ Necmeddîn Kübrâ, Fevâihü'l-Cemâl / Tasavvufî Hayat (nşr. Mustafa Kara), İstanbul 1980, s. 97.

¹²⁹ Feyzî Çelebî, a.g.e., s. 73/b. 609-610.

¹³⁰ Fehmî, a.g.e., v. 19a/str. 6.

¹³¹ Eşrefoğlu Rûmî, Müzekki'n-Nüfûs (nşr. Ali Arslan), İstanbul 1991, s. 243 vd.

¹³² Lâmi'î, Şem' ü Pervâne, v. 23b/ s. 11-13.

Ayrıca Pervâne, Nesîm'e Şem'in sarayının giriş yolunu sorunca güler ve " bu şahın sarayına girmek için ne benim iznim var ne de sana bir yol var"¹³³ diyerek cevap verir. Buradan da anlaşılıyor ki Pervâne'de hâlâ nefis-i emmâre'nin izleri kalmıştır. Pervâne zor durumdadır. Aslî vatanına geri dönmesi için yükselişe devam etmesi gerekir. Bu da bulunduğu hal ve makamı aşmakla mümkündür. İşte Bâd-ı Sarsar ve Nesîm'in Pervâne'yi Şem'in bulunduğu yerde yalnız başına bırakıp terk etmeleri, aynı zamanda Pervâne'deki son heva ve isteklerin de O'nu terk edip gittiğine işarettir.¹³⁴

Nesîm ve Bâd-ı Sarsar'ın Pervâne'yi Şem'e ulaştıramamalarının sebebi, O'nu koruyan, yabancıların O'nun yanına yaklaştırmayan dostlarının olmasıdır. Bunların adı "Kâfûr"ve "Fânûs"tur. Kâfûr, Şem'in etrafında Pervâne'yi görür, onunla münazaraya başlar. Onu incitir, eziyet eder ve onu kovarak, Pervâne'yi Şem'in bulunduğu yerden uzaklaştırır.

Kerd û-râ cefâ-yı gûnâgûn
Kerdeş ângeh be-sad-cefâ bîrûn

Gûyed ân rûz k'ez cefâ kâfûr
Kerd pervâne-râ zi-cânân dûr

"Kâfûr ona çeşitli cefalar yaptıktan sonra, onu yüzlerce cefayla beraber dışarı çıkardı. Kâfûr, o gün cefâ ederek Pervâne'yi canandan uzaklaştırdı."¹³⁵

Fânûs da Şem'i koruyandır. Şem'i herkesten saklar, yüzünü kimseye göstermezdi. Pervâne'yi Şem'e gammazlayarak, Şem'in yanından uzaklaştırılmasını sağlar. Kâfûr ile Fânûs, âşık ile maşukun birleşmesini engelleyen unsurlar olarak karşımıza çıkar. Bunun tasavvufta karşılığı "hicâb/perde"dir.

Ol ki fânûs dinmişti şem'e nikâb
Fî'l-mesel insânda yetmiş bin hicâb¹³⁶

İnsan geldiği yerdeki ülfet ve ünsiyet zevkini unutmayıp orayı arzu ederse, aradaki perdeleri kaldırması gerekir. Visale en büyük perde insanın kendi benliği, vücududur:

Perde keşf ola dirsens âhir-i kâr
Çeşm-i lâ-perde hâsıl it yûri var

Perde sensin hemîn aradan çık
Terk-i cân it bu gam-serâdan çık¹³⁷

¹³³ Fehmî, Şem' ü Pervâne, v.15b/ s. 6-7.

¹³⁴ Feyzî Çelebî, Şem' ü Pervâne, s.14.

¹³⁵ Niyâzî, Şem' ü Pervâne, v. 18a/str. 2, 4.

¹³⁶ Feyzi Çelebi, a.g.e., s. 96/b. 985.

¹³⁷ Lâmi'î, Şem' ü Pervâne, v. 24a /str. 5-7.

Şem'in etrafında tek başına kalan Pervâne, Şem'den uzaklaştırılmasıyla akli başından gider, deliye döner ve çöle yönelir. Çölde tek başına kalan Pervâne, sıkıntılı günler ve zifiri karanlık geceler yaşar. Pervâne korkulu anlar geçirmektedir. Bu korku gelecekte olabilecek kötü bir olaydan kalbin yanması, rahatsız olmasıdır. Çünkü Pervâne, çölde kendi kendine şöyle konuşur:

“Vuslata kavuştuğun zaman niçin ölmedim? Çünkü
bizim için ölmek arzuladığımız bir şeydi. Kim
bize Şem'den haber getirir? Kim bizden Şem'e
bir haber götürür? Kiminle onun bulunduğu yere
mektup gönderirim? veya ona can kuşunu yollayayım?”¹³⁸

Pervâne'nin endişesi geleceğe ait endişelerdir. Çünkü çölde tek başına kalan ve içini dökecek bir dostu dahi olmayan Pervâne'nin olabilecek olayları bilmeden beklemekten başka yapacak bir şeyi yoktur. Zira bu, Şem'e kavuşamama gibi hoş olmayan bir şey de olabilir. Pervâne, “havf” makamında “haşyet” halini yaşamaktadır.

Şem'in yanından uzaklaştırılmasıyla Pervâne için “araf” makamı dönemi başlar. Araf makamında ruhun bekletilmesi gerekir. Bu bekleyiş maşuka olan muhabbeti ve hasreti fazlaştırır. Öyle bir mertebeye ulaşır ki, gayb âleminden kerametler ve inayetler ulaşmaya başlar.¹³⁹ Yine bu “araf” makamında ruhaniyet nurları, gönül gözünde müşahede edilmeğe başlar ve salık kalbinin göğünde yıldızları ay ve güneşi temaşa eder.¹⁴⁰

Şem'den ayrılarak çöllere düşen Pervâne de uzun süre çöllerde dolaşır. Şem'e karşı duyduğu şevk fazlaşır ve önce, gökyüzünde yıldızların doğduğunu görür, onlarla konuşur ve “ben batanları sevmem”¹⁴¹ diyerek onlardan yüzünü çevirir. Sonra da gökyüzündeki ay ile konuşur, ondan yardım ister. Güneşle konuşur, ondan da yardım ister, fakat sözlerine cevap alamaz.

Kimseden yardım göremeyen Pervâne'nin sabrı tükenir, takatı kesilir, feryat ve figan ederek aklını yitirme durumuna gelir. Pervâne, kendi varlığından bile bezme noktasındadır. Artık, O, “fakr” makamına ulaşmıştır. Kişinin kendisini mutlak surette Hakk'a muhtaç bilmesi demek olan “fakr” makamında yapacak tek hareket vardır. Allah'a yönelmek ve O'na yalvarmaktır. Çünkü Pervâne, kimseden yardım görmediği için Allah'a muhtaç olmuştur.

Fakr makamında bulunan Pervâne acz içinde Allah'a yalvarır. Pervâne'nin yoluna devam etmesi ve Şem'e kavuşarak onda yok olması için, Allah'ın lütfunun Pervâne'ye ulaşması gerekmektedir. Pervâne'nin acz içinde

¹³⁸ Ehlî, Şem' ü Pervâne, s. 595.

¹³⁹ Feyzi Çelebi, Şem' ü Pervâne, s. 21.

¹⁴⁰ Feyzi Çelebi, a.g.e., s. 22.

¹⁴¹ En'am Suresi, ayet 76.

yalvarması neticesinde Allah da katından O'na bir lütuf olarak Şeb-i Târîki/ Şeyh Nurullah'ı gönderir. Bu semboller Allah'ın yardımı olup, saliki Allah'a götüren yoldur ve güzel bir mükafattır:

Şeb-i târîk dimişdüm şem'un yârî
Hakîkatde oldu inâyet-i bârî¹⁴²

Bu gelen mürşid-i İlahîdür
Düşmen-i sohbet-i melâhîdür

Gönlidür râz-ı gaybdan âgâh
Şeyh-i devrân ü adı Nûrullâh¹⁴³

Bunlardan Şeyh Nurullah, Pervâne'nin önündeki visal engelini ortadan kaldırır. Şeb-i Târîk ve Nûr da Pervâne'yi bulduğu yerden alarak Şem'in huzuruna getirirler. Şem'in semtine gelen Pervâne'de Şem'i görme arzusu aşırı derecede fazlalaşır. Çünkü O, bir şeyi arzu etmek, gönülden istemek sevilen bir şeye meyl ve teveccüh etmek demek olan "rağbet" makamına ulaşmıştır. Visali arzulayan Pervâne, Şem'i arzulamaktan şaşkına dönmüş bir haldedir:

"Hızır'ın ab-ı hayatla yaşaması gibi, o da sevgiliye kavuşma ümidi ile yaşamıştır. Ey güzel o, senin muhitinde uzağında durmuş ve sana olan arzusu nedeniyle kendinden geçmiştir."¹⁴⁴

Pervâne, Şem'in huzuruna varınca sinesi tutuşup alevlenir, kendinden geçer. Şevkiyle mest olur, halden hale girer. İçinden bir ah çekerek dönmeye başlar. Artık Pervâne "sekr" makamına ulaşmıştır. Bu makamın derecesi sevginin kuvveti ile sevileni algılama gücü ile orantılıdır. Öyle ki Şem'in hizmetçisi Şem'in zülûflerinden tutup bir tutam kesince, Pervâne kendinden geçer, ah çeker, halden hale girer, etrafında döner ve sonunda Şem'in ayağının dibine düşer:

"Meşşâte, Şem'in zülûflerinden tutup bir tutam kesti.
Pervâne onun şevkiyle mest oldu, halden hale girdi.
Döne döne sonunda Şem'in ayağına düştü."¹⁴⁵

Kul, marifette öyle bir sınıra varır ki Allah'ın kemal ve cemal sıfatlarını görür gibi olur, ruhunu Allah'a yakın görür. Hatta ruhu ve kalbi ile Allah arasındaki perdenin kaldırıldığını müşahade eder. İşte Şem' Pervâne'yi huzuruna çağırıldığından hizmetçisi Meşşâte'den aradaki perdenin kalkmasını ister. Artık Şem' ile Pervâne arasındaki perdenin kalkma zamanıdır.

¹⁴² Feyzî Çelebi, Şem' ü Pervâne, s. 96/b. 687.

¹⁴³ Lâmi'î, Şem' ü Pervâne, v. 50a/str. 4-5.

¹⁴⁴ Fehmî, Şem' ü Pervâne, v. 54a /str. 6-7.

¹⁴⁵ Fehmî, a.g.e., v. 52a /str. 9-11.

Hâhem ki ne-bâşedeş hicâbî
Ber-hîz ü be-rov be-kun sevâbî

“Arada perde olmasını istemiyorum: Kalk ve git, bir sevap yap”¹⁴⁶ Zira perde, kulun kendi nefsidir. Allah onun nefsinin aradan kaldırınca, kalp ve ruh Allah’a akar. Artık O, Allah’tan başkasını görmez. Çünkü basireti kapatan nefis perdesi açılmış, kalp gözünden bulutlar kaldırılmıştır.¹⁴⁷

Nâgehân taraf-ı havza itdi nigâh
Âb içinden tecellî ider o mâh

Lîk perhîze kanı cânda mecâl
Kaplamişdur cihâñı nûr-ı cemâl

Derd ü gam bana kendü odumdur
Perde ol nûra bu vücûdumdur¹⁴⁸

Böylece “mükâşefe” makamında bulunan Pervâne’nin önündeki engeller kalkmıştır. “Uyuyan bahtı uyanmış, gül bezminde mihnet dikenini kalmamış: Sevgili yabancıları yanından uzaklaştırmış, ümid gözünü yola dikerek âşığını beklemede...”¹⁴⁹ Artık Pervâne, “müşâhede” makamına ulaşmıştır. Mükâşe-fe’den sonra gelen müşâhede, perdenin tamamen kalkması; engelsiz, perdesiz açıktan açığa sırların kalbe açılmasıdır. Bu hal kalbin basîret denen kendine has gözüyle gizli gizli bilgileri algılamasıdır. Sır göğe, gölge yapan perde bulutlarından temizlenince, garet burcunda şühûd güneşi görünür.¹⁵⁰ Şem‘, kendini tecellî ile Pervâne’ye gösterir:

Didi ey şeh-r-yar-ı hüsn ü cemâl
Bu tecellîye kimde ola mecâl

Tûr-ı aşkumda çağırıp Lebbeyk
Hayretümden dirüm ki unzur ileyk¹⁵¹

Beşeri vasıflardan ve aşağı arzulardan sıyrılan Pervâne, artık yanıp, yok olmaya hazırdır. O, yanarak vuslata nail olup, Şem‘le özdeşleşme noktasına gelmiştir. Yani “fenâfillah” mertebesine ulaşmıştır.¹⁵² Cüzlerin, kendi cüz’i varlıklarını zât deryasında yok edip, zât olmaları demek olan fenâfillah, başka bir vücutla

¹⁴⁶ Fehmî, Şem‘ ü Pervâne, v. 50a/str. 4.

¹⁴⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, Medâricü’s-Sâlikîn, (trc. Ali Ataç ve diğerleri), c. III, İstanbul 1991, s. 195.

¹⁴⁸ Lâmi’î, Şem‘ ü Pervâne, v. 43a/str. 5, 9, 12.

¹⁴⁹ Lâmi’î, a.g.e., v. 45a/str. 3-5.

¹⁵⁰ Süleyman Ateş, İslâm Tasavvufu, s. 476.

¹⁵¹ Lâmi’î, a.g.e., v. 43b/str. 2-3.

¹⁵² Sühreverdî, Avârîfü’l-Ma‘ârif (haz. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul 1989, s. 646 vd.

Allah'ın ışığında yeniden hayata doğmak demek olan “ bekâbillah” mertebesinin eşiğidir.¹⁵³

Ân sûhte şod be-şem‘ vâsıl

Ber-vey mî-suht şem‘-râ dil

“O, yanarak Şem‘in vuslatına nail oldu. Şem‘ için yanarak onun gön-lü/alevi haline geldi.”¹⁵⁴

Pervâne sevinç ve mutluluktan kendini kaybeder ve kendisini Şem‘in ateşine atarak, Şem‘in ışığında kaybolur. Daha doğrusu vücudu Şem‘in ışığına dönüşür. Şem‘le bir olmak bir yakadan baş çıkarmak isteyen Pervâne, arzusuna kavuşmuştur. Bu da bize Şem‘ ile Pervâne’nin birbirinden ayrı olmadığını gösterir.

Böylece kelebeğin ateşe yolculuğu bitmiştir.

9. Şem‘ ü Pervâne Mesnevilerinde Sembolik Anlatım

Bilindiği gibi bir duyguyu, bir düşünceyi, bir kavramı ya da bir varlığı başka bir varlık ya da nesneyle somutlaştırarak, yani sembollerle canlandırıp anlatılmasına alegori denir. Başka tasavvufî eserlerde olduğu gibi Şem‘ ü Pervâne mesnevilerinde de alegoriye başvurulmuştur. Bu yolla da “bir şeyi, kendisiyle benzetme ilgisi bulunan başka şeylerle anlatma” denenmiştir.

Buradan hareketle sufilerce nûr-ı ilahî demek olan şem‘ ve bu ilahî nura kavuşup onda yok olmak isteyen salık, pervâneye benzetilerek orijinal bir konu oluşturmuştur.

Fenâfillaha ermek isteyen salık/pervâne, maksada/şem‘e ulaşabilmesi için, çeşitli engellerle karşılaşarak, bunları birer birer aşması gerekecektir. Bu engeller, karşımıza başka başka semboller olarak çıkar. Böylece Şem‘ ü Pervâne mesnevilerinde şem‘ ve pervâne sembolünün yanında diğer semboller de yerlerini almış olur.

Bu semboller, Şem‘ ü Pervâne mesnevilerinde soyut ve somut kavramlar olarak karşımıza çıkar. Başka bir ifadeyle, eserlerdeki bazı kavramlar, sembollerle ifade edilmiştir. Mesnevilerde sembollerle ifade edilen kadrolar ile ne kastedildiğini bilemiyoruz. Zira bunların sembolik anlamları hakkında bilgi verilmemiştir. Sadece bu bilgiler Feyzî Çelebi’nin eserinde görülmüştür.

9.1.Ehlî-i Şîrâzî’nin Mesnevisi’ndeki Semboller

Anber: Şem‘in hizmetçisi, Nesîm: Şem‘ ile Pervâne’nin düşmanı, Fânûs: Şem‘ in otağı, Kâfûr: Şem‘in hizmetçisi, Nûr: Gizli sırları bilen, ümmî bir elçi

¹⁵³ Kelâbâzî, Ta‘arruf (nşr. Süleyman Ateş), İstanbul 1979, s. 182 vd.

¹⁵⁴ Fehmî, Şem‘ ü Pervâne, v. 57b/str. 2, 5.

9.2.Fehmî'nin Mesnevisi'ndeki Semboller

Nesîm: İyiliğin sembolüdür. Meşşâte: Şem'in hizmetçisidir.

9.3.Niyâzî'nin Mesnevisi'ndeki Semboller

Anber: Şem'in hizmetçisi, Kâfûr: Şem'in hizmetçisi, Nesîm: Sert huylu bir rakip, Hâce-i Nûr: Bir Allah dostunun kabri

9.4.Lâmî'î Çelebi'nin Mesnevisi'ndeki Semboller

Anber: Şem'in hizmetçisi, Nesîm: Gönlü neşeli, içi aydınlık bir pir, Bahâr: Aydın görüşlü, eli açık ve cömert olup bağın amiri ve kumandanı, Bâd: Sert mizaçlı olup meclis ehlini yok eden, Kâfûr: Şem'in hizmetçisi, Şeyh Nurullah: İlahî mürşid.

9.5.Mu'îdî'nin Mesnevisi'ndeki Semboller

Anber: Şem'in hizmetçisi, Kâfûr: Şem'in hizmetçisi, Hâce-i Nûr: Allah dostu birinin türbesi, Nesîm: Pevâne'nin Şem' ulaşmasına mani, engel olan

9.6. Feyzî Çelebi'nin Mesnevisi'ndeki Semboller

Bâd-ı Sarsar: Nefs-i emmâre, nefsin arzu ve istekleri, Fânûs: Âşığı, maşuktan uzak tutan engeller / perde, hicap, Şeb-i Târîk: Pervâne'ye gönderilen ilahî lütuflar, subh-ı sâdik: Halkı gaflet uykusundan uyandıran, Âfitâb: Subh-ı Sâdik'in oğlu, âleme iyilik saçan birisi

10. Sonuç

Şem'in çevresinde dönen ve şem'in ateşinde kendini yakan kelebek arasındaki ilişki, şair ve yazarlara esin kaynağı olmuştur. Kelebeğin / pervânenin kendisini ateşe atarak varlığını yok etmesi, şairler ve yazarlar tarafından gerek beşerî aşkın, gerekse ilahî aşkın ifadesinde kullanılmıştır.

Şem'le pervâne arasındaki ilişki, aşkı, âşığı ve sevgiyi sembolize etmiştir. Beşerî aşkıta görülen âşık, pervâne sembolüyle, maşuk da şem' sembolüyle ifade edilmiştir. İlahî aşkıta da pervâne, fenâfillah mertebesine ulaşmaya çalışan tarîk ehlini yani sâliki temsil ederken, şem'de Tanrıyı simgeler. Ayrıca şem' ile pervâne kelimelerinden tamlamalar ve bileşik kelimeler teşkil edilerek, beşerî ve ilahî aşkıta kullanılan yeni anlamlar da ortaya konulmuştur.

Şem' ü pervâne sembolleri önce mensur eserlerde yer almıştır. Özellikle de mutasavvıf yazarlar, tasavvufî duygu ve düşüncelerini açıklarken bu iki sembolden yararlanmışlardır. Şem' ü pervâne sembolleri daha sonra mesnevilerde küçük hikâye şeklinde ve münazara tarzında yazılmıştır. Mensur eserlerin ve mesnevîlerin yanında, divânlarda da şem' ü pervâne sembol ve şiirleri yer almıştır. Bu semboller, beyit, rübâî ve gazellerde, mutasavvıf olan veya olmayan şairler tarafından âşıkâne tarzda ele alınmıştır.

Başlangıçta sembol olarak kullanılan şem‘ ve pervâne kelimelerinden yola çıkarak XVI. yüzyıldan itibaren Fars edebiyatında müstakil bir eser olarak Şem‘ ü Pervâne mesnevîleri yazılmıştır.

Fars edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da önce şiirlerde görüle şem‘ ü pervâne sembolü XVI. yüzyıldan itibaren beyitlere paralel olarak pek çok tasavvufî eserde özellikle de mesnevîlerde küçük hikâyeler şeklinde görülmüştür. Daha sonra da XVI. yüzyılda Türk edebiyatında müstakil bir eser olarak Şem‘ ü Pervâne mesnevîleri yazılmıştır.

Böylece ortak kültürün insanı olarak, ortak malzemeyi kullanan şairler, gerek Fars diliyle gerekse Türk diliyle Şem‘ ü Pervâne mesnevîleri yazarak İslâmî doğu edebiyatlarında işlenen mesnevî konularına Şem‘ ü Pervâne’yi de katarak, bir geleneği, yani ortak malzemeyi kullanma geleneğini devam ettirmişlerdir.

KAYNAKÇA:

AFÎFÎ, Rahîm, Ferhengnâme-i Şi’rî, c. II, Tahran 1372 hş.

AHMED GAZZÂLÎ, Kitâb-ı Sevânih (nşr., Helmut Ritter), İstanbul 1942.

ARMUTLU, Sadık, Zâtî’nin Şem‘ ü Pervâne Mesnevisi (Basılmamış Doktora tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1998.

ATEŞ, Süleyman, Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, c. 11, İstanbul 1991.

ATEŞ, Süleyman İslam Tasavvufu, İstanbul 1992.

ATTÂR, Feridüddîn, Esrârname (nşr. Seyyîd Sâdık-ı Gevherîn), Tahran 1338 hş.

ATTÂR, Feridüddîn, Mantiku’t-Tayr (nşr. Seyyîd Sâdık-ı Gevherîn), Tahran 1348 hş.

AYNÎ, Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi, İstanbul 1992.

BAŞARAN, Orhan, Makdisî’nin Arapça Keşfü’l-Esrârı ve Farsça Tercümesi (Basılmamış

Yüksek Lisans tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1995.

Büyük Larousse (Sözlük ve Ansiklopedisi), c. XV, İstanbul 1986.

CELÂLEDDÎN-İ RÛMÎ, Mevlânâ, Mesnevî-i Ma’nevî, c. II, Tahran ts.

DİHHUDÂ, Ali Ekber, Lugatnâme, c. XXXI, Tahran 1349 hş.

Dîvân-ı Eş’âr-ı Nâsır-ı Buhârâ’î (nşr. Mehdi Dirahşân), Tahran 1353 hş.

Dîvân-ı Kâmil Emîr Mu’izzî (nşr. Nâsır-ı Heyyirî), Tahran 1362 hş.

Dîvân-ı Menuçehrî-i Damgânî (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), Tahran 1347 hş.

Dîvân-ı Mes’ûd-ı Sa’d-ı Selmân (nşr. Mehdi Nûriyân), İsfahan 1364 hş.

- Dîvân-ı Senâ'î (nşr. Müderris-i Radavî), Tahran 1354 hş.
- el-HALLÂC, Kitâb al-Tawâsîn (nşr. Louis Massignon), Paris 1913.
- el-MEKKÎ, Ebû Tâlib, Kûtu'l-Kulûb (trc. Muharrem Tan), c. I, İstanbul 1999.
- ENÜŞE, Hasan, Ferhengnâme-i Edeb-i Fârsî, c. II, Tahran 1381 hş.
- ESEDÎ-İ TÛSÎ, Ebû Mansûr, Lügat-ı Furs (nşr. Fethullah Müctebâ'î-Alî Eşref Sâdikî), Tahran 1365 hş.
- EŞREFOĞLU RÛMÎ, Müzekki'n-Nüfûs (nşr. Ali Arslan), İstanbul 1991.
- FEYZÎ ÇELEBÎ, Şem' ü Pervâne (haz. Gönül A. Tekin), Harvard 1991.
- GEVHERÎN, Seyyid Sâdik, Ferheng-i Lugat u Ta'birât-ı Mesnevî-i Celâleddîn Muhammed b. Hüseyin-i Belhî, c. II, Tahran 1338 hş.
- GÜLŞEHRÎ, Mantuku't-Tayr-Tıpkı Basım, (nşr. Ağâh Sırrı Levend), Ankara 1957.
- Gülşehrî ve Feleknâme (haz. Saadettin Kocatürk), Ankara 2000.
- HEMEDÂNÎ, Aynu'l-Kudât, Temhîdât (nşr. Afif Useyrân), Tahran 1341 hş.
- İBN KAYYIM EL-CEVZÎYYE, Medâricü's-Sâlikîn, (trc. Ali Ataç ve diğerleri), c. III, İstanbul 1991.
- İMAM GAZZÂLÎ, İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn (trc. Abdullah Aydın), c. 4, İstanbul ts.
- İMAM GAZZÂLÎ, Mişkâtü'l-Envâr (çev. Süleyman Ateş), İstanbul 1994.
- İSMAİL-İ ANKARAVÎ, Minhâcû'l-Fukarâ, İstanbul 1328.
- KANAR, Mehmet, Şem' ve Pervâne, İstanbul 1995.
- KELÂBÂZÎ, Ta'arruf (nşr. Süleyman Ateş), İstanbul 1979.
- KURNAZ, Cemal, Hayali Beg Divanı Tahlili, Ankara 1997.
- KUT, Günay, "Şem' ü Pervâne", Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik, Sözlüğü, c. V, Ankara 2006.
- Külliyât-ı Eş'âr-ı Mevlânâ Ehlî-i Şîrâzî (nşr. Hâmîd-i Rabbânî), Tahran 1344 hş.
- Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr (nşr. Sa'îd-i Nefîsî), Tahrân 1337 hş.
- LÂMÎ'Î ÇELEBÎ, Şem' ü Pervâne, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kısım, Nr. 2744.
- MASSIGNON, Louis, La Passion de Hallaj, c. III, Paris 1975.
- MEKKÎ, Hüseyin, Gülzâr-ı Edeb, Tahran 1329 hş.
- MU'ÎDÎ, Şem' ü Pervâne, Millet Ktp., Ali Emiri Kısım, Nr. 1193.
- MU'ÎN, Muhammed, Ferheng-i Fârsî, c. II, Tahran 1360 hş.
- MÜNZEVÎ, Ahmed, Fihrist-i Nüşahâ-yı Hattî-i Fârsî, c. III, Tahran 1348 hş.

- NECMEDDÎN KÜBRÂ, Fevâihü'l-Cemâl/Tasavvufî Hayat (nşr. Mustafa Kara), İstanbul 1980.
- NECM-İ RÂZÎ, Mirsâdü'l-İbâd (nşr. Muhammed Emîn-i Riyâhî), Tahran 1374 hş.
- NİYÂZÎ, Şem' ü Pervâne, Süleymaniye Ktp., Kadızâde Mehmed Efendi Kısım, Nr. 415.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf, İstanbul 1990.
- RUZBÎHÂN BAKLÎ, Şerh-i Şathiyyât (nşr. Henry Corbin), Tahran 1344 hş.
- SADÎ-Yİ ŞÎRÂZÎ, Şeyh Muslihüddîn, Gülistân (nşr. Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahran 1377 hş.
- SADÎ-Yİ ŞÎRÂZÎ, Şeyh Müslühüddîn, Sa'dînâme yâ Bûtsân (nşr. İsmail Emîrhîzî), Tahran 1317 hş.
- Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi (trc. Ahmed Davutoğlu), c. X, İstanbul 1983.
- Sohanân-ı Manzûm-ı Ebû Sa'id-i Ebû'l-Hayr (nşr. Sa'id-i Nefîsî), Tahran 1350 hş.
- SÜHREVERDÎ, Avârîfü'l-Ma'ârif (haz. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul 1989.
- ŞEMŞEDDÎN SÂMÎ, Kâmûs-ı Türkî (nşr. Ahmed Cevdet), c. I, İstanbul 1317.
- ŞÜKÛN, Ziya, Gencîne-i Güftâr, c. II, İstanbul 1984.
- TARLAN, Ali Nihat, Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik, İstanbul 1964.
- TEZCAN, Nuran, "Bursalı Lâmi'î Çelebi" Türkoloji Dergisi, c. VIII, Ankara 1979.
- TOLASA, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara 1973.
- ULUDAĞ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1995.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, c. 9, İstanbul ts.